

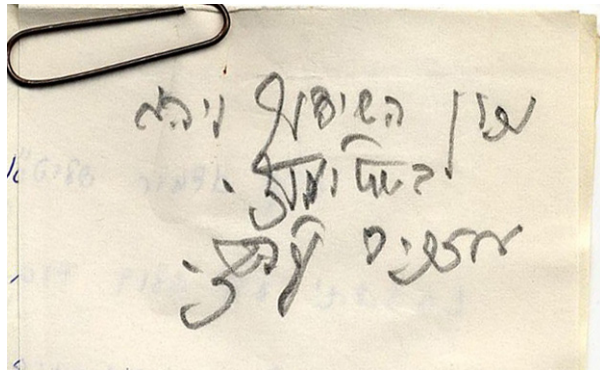
מזכרת

משמחת נישואין

של

שלום ישעי' ועטקא חי' מושקא שיחיו

ברוק

ג' ניסן, ה'תשע"ה

ברוקלין, ניו-יארק

מזכרת

משמחת נישואין

של

שלום ישעי' ועטקא חי' מושקא שיחיו

ברוק

ג' ניסן, ה'תשע"ה

ברוקלין, ניו-יארק

פתח דבר

אנו מודים לה' על כל הטוב אשר גמלנו ובחסדו הגדול
זיכנו בנישואי צאצאינו, החתן הרב התמים **שלום ישעי'**,
והכלה המהוללה מרת **עטקא חי' מושקא** שיחיו.

התודה והברכה לכל קרובי המשפחה, ידידים ומכירים,
שהואילו לבוא לשמוח אתנו ביום שמחת לבבנו, ולברך את
החתן והכלה שיחיו, ואותנו כולנו, בברכת מזל טוב וחיים
מאושרים בגשמיות וברוחניות.

בשמחה ובטוב לבב הננו בזה לכבד את המשתתפים
בשמחתנו בתשורה מיוחדת - על יסוד הנהגת כ"ק אדמו"ר
מהוריי"צ נ"ע בחתונת כ"ק אדמו"ר נשיא דורנו - תדפיס
(פרקים ז-ח) מספר "**מעשה חשב**" - תולדות אא"ז של החתן,
הרב החסיד המשפיע המפורסם הרב **חיים שאול ברוק** ז"ל.

הא-ל הטוב הוא ית' יברך אתכם ואותנו, בתוך כלל אחינו
בנ"י, בברכות מאליפות מנפש ועד בשר, ובקרוב ממש נזכה
לגאולה האמיתית והשלימה ע"י משיח צדקנו בקרוב ממש.

מוקיריהם ומכבדיהם

שמואל ורחל לאה ברוק   **חיים ופריידא גורביץ**

ג' ניסן, ה'תשע"ה

ברוקלין, נ.י.

פרק שביעי

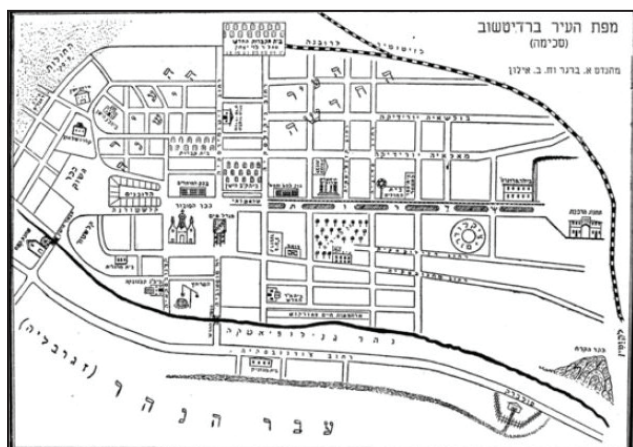
בגולת ברדיטשוב

פרשת "ואלה מסעי" של ר' שאול באותן שנים, באה לסיומה עם בואו לעיר ברדיטשוב בשנת תרצ"א והוא אז אברך כבן ל"ו שנה. בעיר זו נתחייב חובת גלות למשך חמש שנים, וכאן עתיד היה להתגורר עם משפחתו במהלך השנים הבאות. ההרפתקאות הרבות שעברו על ר' שאול עד בואו לברדיטשוב השפיעו על הלך רוחו; כוחותיו אפסו ומחשבות קשות של יאוש חלפו בראשו. בקומץ קטן של רסיסי משפטים שמופיעים ברשימתו גילה את צפונות לבו ונפשו מאותם ימים טרופים של רדיפות עד דכדוכה של נפש, עד כי בשלהי מאסרו אמר וידוי והתכונן ליום הדין הגדול.

כמה וכמה גלויות גלה ר' שאול עד בואו לברדיטשוב, וכל גלות קשה מחברתה. אך האם נאמר מעתה שעם בואו לברדיטשוב נתמלאה ונשלמה סאת יסוריו, מסכת צרותיו תמה ועתה בא אל המנוחה ואל הנחלה? בפרק זה נווכח לראות כי זו היתה לו הקשה והכאובה שבגלויות.

על שנות ישיבתו שם, אנו מוצאים ברשימת זכרונותיו איזכור ממצה במילים ספורות, בהן רב הסתום על המפורש ורב הנסתר על הגלוי: "בר"ח סיון [תרצ"א]

לקחתי פערעוואד
לבארדיצוב, ובאתי
בשלו' לבארדיצוב
בר"ח סיון שנת
תרצ"א, והייתי אצל
אהרן יערוסלאבסקי
עד שבט"ו באב
הבאתי את ב"ב
להתם ונשארתי
לדור שם בקביעות

אפילו לאחר ששלמו הה' שנים [של השילוחין]. והשי"ת יאמר לצרותינו די ויביא לנו גוא"צ בב"א".

קשה לדעת מה הביא את ר' שאול לבקש להשתלח דוקא לעיר ברדיטשוב ולקבוע בה את שנות גלותו. סביר להניח כי היא היתה מועדפת עליו מפאת היותה בעבר "עיר גדולה לאלקים" - כרכא דכולא בה - המעטירה בגדוליה וחכמיה ובאנשים של צורה². במשך דורות שימשו בעיירה זו גדולי תורה מובהקים, ולמעלה בקודש - כל האומר ברדיטשוב מעלה מיד בזכרוננו את רבי לוי יצחק סגורון של ישראל, אשר הדרת כבודו נאצלת על העיר³.

ברדיטשוב לא סבל ר' שאול מרדיפות ונגישות כשם שסבל בזווהיל ללא הרף; כאן מצא במדת-מה שלוה ומרגוע מרודפיו, אולם עתה אפפוהו דאגות רבות שהעיקו לו, כפי שתראינה עיני הקורא בהמשך פרק זה. ביותר בא הדבר לידי ביטוי בעניות ובדחקות שהיו מנת חלקו, וכל בני-ביתו עמו שרויים בעוני ובמחסור שאין לשער, ואין לך יום שאין קללתו מרובה משל חברו. מטופל הוא במשפחה גדולה שפרנסתה עליו, ועליהם דאגתו לגדלם ולחנכם.

מצוקתו של ר' שאול בברדיטשוב עשתה לה כנפיים⁴, ובשנת תרצ"ד הגיעה לירושלים לאוזני חברו ר' אלתר שימחוביץ אשר הריץ אגרת לפולין אל ר' יחזקאל פייגין - מזכירו של אדמו"ר מוהרי"צ - בה הוא מיצר על גורלם ומצבם הרעוע של ר' שאול ומשפחתו העטופים ברעב ובקור:

ועתה הנני מבקשך לדבר עם כ"ק אדמו"ר שליט"א ועם חתנו הרה"ג המפורסם

(1) כפי שמופיע ברשימת זכרונותיו שבפרק הקודם: "ועוד בהיותי בזוועהיל יושב בשבת כו' הוסכם אצלי שאבקש לברדיטשוב... והרביתי בפתקאות למיליציע לומר שאינני חפץ בקיבו רק לברדיטשוב".

(2) על תולדותיה של ברדיטשוב - ירושלים דוהלין - ועל צביונה היהודי המובהק, קורותיה, רבניה, אישיה ומוסדותיה, ראה בכרך השני של "ילקוט ווהלין" [ניסן תשי"א] קובץ יב-ג. 'העבר' חוברת ז עמ' 156 ואילך.

(3) במכתביו של ר' שאול מתקופת ברדיטשוב הוא מסתייע בפרט זה, כגון במכתבו מעש"ק תצוה תרצ"ה: "תענה לעירי שהיא עיר של הרה"ק ר' לוי יצחק נ"ע...". איזכור נוסף לשמו של הרה"ק מבא"ד, מוצאים אנו במכתבו של אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע אל ר' שאול מתאריך ד' חשון תרצ"ז (עם בואו לארץ ישראל) ובו מבקשו לשלוח אליו ספרים שונים שהיו תחת-ידו, ושם אנו קוראים: "... אצלי אין כתב ידו של הרה"צ מוהר"ל" זצוקלה"ה מברדיטשוב, ולא אוכל לברר, ובמשך הזמן אפשר אוכל לברר..." (אגרות קדשו ח"ג עמ' רמח).

(4) הדים לכך אנו מוצאים גם במכתביו של ר' שאול מאותה תקופה (אל ר"י דזייקאבסאן), ובין השאר הוא מונה בין המסייעים לו והמעוררים אודותיו את עמיתיו ר' יהושע אייזיק בארון ור' פינחס מינץ: "זה היום שקבלתי מקאוונא מיהושע אייזיק מזיטאמיר וגם מפניחס מינץ... והם כתבו לי שכתבו מכתב אודותי לך, והנני להודיעך שכבר קבלתי תמיכה מעזרת תורה אשר בעירך בחורף הזה אחרי כתבי המכתב להם שבקשתי מהם שיכתבו לך". גם ידידו ר' אברהם אלי' אקסלרוד מבולטימור התכתב עמו והיה בעזרו וכן הר"י דזייקאבסאן, והאחרון הגדיל, כפי שיראה הקורא בהרחבה בהמשך פרקנו זה.

מוהר"ר שמרי' יחי' דבר ידידינו התמים הנעלה מוהר"ר שאול ברוך המכונה שאול סנאווסקער, חתן החסיד המלמד מבעשינקאוויץ גיסו של ידידינו התמים ר' שמואל בעשענקאוויצער, זהו כל יחוס משפחתו, ויחוס עצמו בטח ידוע גם לך. כי הוא מהמשולחים מממשלת הרשעים ימ"ש וזכרם בעד הפשע שנהל איזו מחלקה של תלמידים ונידון לגירושין לעיר בארדיטשוב.

זה כשבועיים באו משם משפחת אחדים מאנ"ש אחד מהם בנו של החסיד הישי הר"ר שמואל חיים קרוגליאק ע"ה שהי' בזמן האחרון בקרעמנצוג.

פרטיות הדברים שמוסרים אודות התמים המשולח הזה אין לשער ולהעלות על הגליון, מחסורו ומחסור אשתו ובניו יחי' העטופים ברעב ר"ל ובקור. ומבקש אחינו זה להודיע גם לחתן כ"ק שליט"א שי' אולי יש ביד חתן כ"ק שליט"א לעשות מה לטובתו, הן על אתר לשלוח לו איזו עזרה למחייתו והן להשתדל להעבירו ממדינה ההיא לגמרי.

הנני רושם לך פה אדריסה של זו' תחי', מובן שצריכים לבוא בכתובים באופן שלא יסבול חלילה, ונא להשיב תיכף מה נעשה בענין זה...

ובאין עוד הנני חותם בשלום וברכה ויקבל החייה"ש והברכה מאדוה"ש כאו"נ ונפש אחיו דושה"ט תכה"י

אלתר שימחאוויץ

אמר הנני יתעורר אצט א נע אבאנ"ש ליטא, ויא חתני הר"ר
 (העלוי) אלה"ר אה"ר ה"י בני אבנ"ש ה"א ה"א אה"ר
 ליטא ה"ר ה"ר אבנ"ש אבנ"ש חתן החסיד ה"א
 אבנ"ש אבנ"ש ה"ר אבנ"ש ה"א אבנ"ש אבנ"ש אבנ"ש
 ה"א אבנ"ש אבנ"ש אבנ"ש אבנ"ש אבנ"ש אבנ"ש
 אבנ"ש אבנ"ש אבנ"ש אבנ"ש אבנ"ש אבנ"ש
 אבנ"ש אבנ"ש אבנ"ש אבנ"ש אבנ"ש אבנ"ש

"הנני לבקשך לדבר עם כ"ק אדמו"ר שליט"א... דבר ידידינו התמים הנעלה מוהר"ר שאול ברוך המכונה שאול סנאווסקער... ויחוס עצמו בטח ידוע גם לך... ונידון לגירושין לעיר בארדיטשוב".

מכתבו של ר' אלתר שימחוביץ

דמויות ההוד ואנשי המעלה שבעיר

השפעות מגוונות וסביבות שונות התלכדו בו בר' שאול, וכולן השתלבו במהותו, העשירו את נפשו והשתקפו בדמותו. בהיותו בגלילות ווהלין, ספגה נפשו את השפעת החיים היוצרים והשופעים במקום ונשא אותה אתו כל ימיו. כל פרט שנקרה בדרכו לא נשמט מעינו הבוחנת, וניתן היה לראות בו מעיין בלתי פוסק של ההיסטוריה האותנטית מהווי ברדיטשוב, בירת חסידות ווהלין, על רבניה וגאוניה הנשגבים, טיפוסיה ולמדניה ושאר דמויותיה הצבעוניות, אנשי תום וזוהר, שפעלו בה מקדמת דנא ושקורותיהם והליכותיהם היו נהירים לו, כפי אשר ראה ושמע מאנשי המקום בימי גלותו.

יקצר המצע מהבאת דוגמאות, אך אי אפשר לנו לעבור מבלי לשמוע כמה ניצוצות על אנשי המעלה, חסידי עליון מני דורות, ושאר דמויות הוד מעולמה של ברדיטשוב אשר ישבו בה בימים מקדם. וכך בעקיפין שומעים אנו גם על הנוהגים המקובלים בעיר⁵.

שתיים הן הדמויות המרכזיות אשר רבים מתיאוריו של ר' שאול סובבים סביבן; האחד הוא הרב ר' יוסף יוזפא סגל אפרתי⁶, והשני הרב ר' מאיר מרגליות⁷ - שניהם מרבני ברדיטשוב הנערצים בדור שקדם לו. ר' יוזפא היה לומד בכל שבת את כל הלכות שבת בשולחן-ערוך אדמו"ר הזקן. בקיאותו המופלאה בספרי הפוסקים היתה מרובה על ידיעותיו בגמרא, סיפר ר' שאול, ומיד התחייך והפטיר: "אך היו לו חמש-מאות דפי גמרא שגורים על לשונו". ר' יוזפא היה לוי, ולפני שהכהנים עלו לדוכן לברכת-כהנים, היו ניגשים אל מקומו הקבוע בבית הכנסת והוא היה נוטל את ידיהם בכלי כסף קבוע שהיה ברשותו.

5 רבים מתיאוריו של ר' שאול על העיר ברדיטשוב ורבניה הנערצים קיבלנו מר' זושא פויזנר שאוזנו היתה כרויה לסיפוריו בתקופת לימודיו בישיבת "אחי-תמימים" בראשון לציון בשנת תשי"ז, ואף העלה אותם על הכתב.

6 הרה"ג הר"ר יוסף יוזפא סגל אפרתי, ראבד"ק ברדיטשוב, נולד בשנת תקע"ח. נכדו של ה'כתר תורה' בן הרה"ק ר' לוי יצחק מברדיטשוב. בשנת תר"ד נתמנה לדיין ומו"ץ בברדיטשוב וכיהן בה שנים רבות עד פטירתו בא' דחזה"מ פסח תר"ס. הסמיך להוראה כמה מרבני העיר ששימשו בדור שלאחריו וכן רבנים נוספים - ראה בס' אהלי שם (פינסק תער"ב) עמ' 337-338. אודותיו בהרחבה ראה ב"ילקוט ווהלין" (ב, [תשי"א], יב-יג, עמ' 18-19).

7 הרה"ג הר"ר מאיר בהר"ר יעקב מרגליות נולד בשנת תרי"ז, והוא נצר מגזע הגאון ר' נפתלי כ"ץ זצ"ל ונכד הגאון בעל 'נודע ביהודא' זצ"ל, ומצד האם הוא נכד הגאון בעל 'מאיר נתיבים' זצ"ל ונכד עמודי ההוראה הרמ"א והט"ז, ובעל "קב הישר" זצ"ל. רבו המובהק ה' הגאון המובהק ר' שלום מרדכי הכהן זצ"ל האבד"ק בערזאן בגאליציען, ומאתו נסמך להוראה. בשנת תר"נ נתקבל לרב ומו"צ בעיר ברדיטשוב ('אהלי שם', פינסק תער"ב).

בית הכנסת הגדול בברדיטשוב

למרות עיסוקו של ר' יוזפא בדיינות בעיר, הספיק בד בבד להקדיש עשר שעות לימוד בעיון בכל יום. בשעה שהמתדיינים הציגו את טענותיהם ההדדיות לפניו, היה מאזין להם, אך כשהיו מתחילים להתקוטט ביניהם, היו עיניו שקועות בספר עד שחדלו מכך, אז היה מסמן בספר היכן שמחזיק בלימודו וממשיך להאזין לבעלי הדין הניצבים בפניו⁸. כאשר נשאל מדוע אינו מעלה את חידושו על הכתב, השיב ר' יוזפא בפשטות גמורה כי את חידושו הוא כבר מוצא בספרים הנדפסים.

לעת זקנותו, המשיך ר' שאול לספר, התיר ר' יוזפא יבמה ליבם, ונתעוררה מבוכה במקום כיצד יש לנהוג בנידון זה⁹. נשלח אחד מגדולי הדור לתהות על

8 אפיזודה אחת מופיעה ברשימת נינו מר אברהם אפרתי: "זכורני, פעם נכנסו אליו שני יהודים לשם ביור סכסוך ביניהם. אותה שעה עיין במהרש"א. כשפתחו השנים בדברים, ניגש השמש מן הצד ולחש דבר מזה לסבא. הסבא הפסיק את הטוענים באמרו: מזה מצאתם לבוא אלי, מאחר שהלכתם כבר לר' דודי (הכוונה היתה לר' דוד אורטינברג, הרב השני של העיר), מכיון שהתחלתם אצלו תסמכו עליו, תלכו ותגמרו אתו, ושלום עליכם. אולם היריבים לא זזו ממקומם ואחד אמר: רבי, דרוש ראש חריף (מען דארף א שארפען קאפ). הסבא לא הקשיב לדבריהם ופנה לשואלים אחרים שחיכו לו" ("בית הסבא ר' יוזפא", 'ילקוט ווהלין' שם עמ' 19).

9 היתרו החריג של ר' יוזפא, שניתן בשלהי שנת תרנ"ה (כארבע שנים טרם פטירתו), חרף מחאותיהם של רבנים אחרים, חולל סערה באותה עת. פרטי המאורע מופיעים בדיווחים חוזרים ונשנים בעיתוני התקופה: 'המליץ', 'הצפירה' ו'הצבי' מחודש אלול תרנ"ה ותשרי תרנ"ו. פרטי המאורע מסוכמים בדיווחו של הסופר מהעיר קאוועל ב'הצפירה' מ"ט אלול תרנ"ה: "כי ייבם איש את אשת אחיו המת' הוא חזון בלתי נפרץ כלל בין אחב"י בזמן הזה, נישואי-יבום לא נשמעו בתוכנו זה זמן רב וכביר. והנה כמבשר חדשה אהיה הפעם בהודיעי בזה כי נשואים כאלה יצאו מכא אל הפועל בעירנו... מעשה שהיה כך היה: בשבוע העבר בא הנה היבם ה' מאיר ב"ר שמואל מאירסאהן מזיטאמיר עם יבמתו לאה ב"ר זאב וויינשטאק מקארעץ, ובידם הביא כתב היתר מהרב ר' יוזפא סג"ל אפרתי מורה הוראה בק"ק ברדיטשוב ערוך וכתוב בזה הלשון: לענין השאלה מזיטאמיר מהדוקטור מאירסאהן ששחל"ח ומת בלא בנים יש לו שני אחים אחד גדול

קנקנו של ר' יוזפא ולבדוק אם הוא בדעה צלולה. הלה החל להשמיע פלפול הלכתי מעמיק, אך כעבור זמן-מה חש כי ר' יוזפא אינו עוקב אחר דבריו והתרשם שמחשבתו אינה צלולה. כאשר פסק מלדבר, הופתע הלה כאשר ר' יוזפא הישיש הפטיר לעברו: "הלא הפלפול הזה כבר מופיע בכתובים - בספר 'ברוך טעם'!".

הרב ר' מאיר מרגליות - לדברי ר' שאול - שילב "תורה וגדולה במקום אחד". בברדיטשוב נהגו לכבד את עשירי ושועי העיר בבית הכנסת בכל הכיבודים האפשריים, מלבד העליה של 'שישי' בקריאת התורה, בה היו רשאים להתכבד רק המתפללים ששמרו על צביון הלבוש היהודי כימי קדם והתהלכו במכנסיים קצרים. המתפללים שהתהלכו עם מכנסיים ארוכים נחשבו ל'מתחדשים' ולא היו ראויים לכיבוד זה¹⁰. היחידי שכובד בעליה זו, למרות שלבש מכנסיים ארוכים, היה ר' מאיר מרגליות. ומדי דברו בבית הכנסת דברדיטשוב, העיר ר' שאול, כי בשנים קדמוניות היו מתחילים בו את התפילה רק בשעה שהיו "שני מיליון רובל בכותל המזרח" כהגדרתו. דהיינו, בשעה שנגידי העיירה - ששווי נכסיהם היה בסך זה - היו תופסים את מקומותיהם בכותל המזרח של בית הכנסת. וכך היה ר' שאול

מחברו, והאח הגדול והיבמה שניהם אינם רוצים בחליצה בשום אופן רק ליבם ולהתיבם. ונשאלתי אם יש לסדר להם סדר היבום, מחמת שבזמן הזה אינם נוהגים כלל ביבום, והשבתי: אמת שכמעט כל האחרונים מחמירים שלא ליבם בזמן הזה, אולם בנידון דידן, לפי שאי אפשר כלל בשום אופן בענין אחר והדבר יוכל לבא לידי תקלה ח"ו, נראה לי ברור שיש להתיר להם להתיבם ולסדר להם סדר היבום כמבואר בשבות יעקב ח"ג ס' קלו. ואף אם היה אפשר בדוחק גדול לכופם לחליצה, נראה לי כי אין זה לפי דעת הרי"ף והרמב"ם... וצויתי להעתיק להם 'סדר היבום' ונוסח הכתיבה מספר שבות יעקב הנ"ל. עכ"ל כתב ההיתר של ר' יוזפא.

לפי המשך הדיווח, הראב"ד דקאוועל - אליו פנו המתייבמים - מיאן לסדר להם את סדר היבום, ואילו הדיין דקליקאב סידר להם את קידושי היבום כדת וכדין. "אבל שלום העיר הופרע כי לרגלי הנשואים האלה היתה העיר כמרקחה... אחרים מתפלאים על הרב ה"ר יוזפא על אשר נתן היתר בידי המתייבמים, ורבים מטיילים ספק באמיתת ההיתר אם לא מזויף הוא בידי נוכלים... הנשואים האלה הולידו בפעם אחת שני צדדים: מחייבים ומזכים, זה מחייב את מסדרי היבום, וזה מזכם, ואלה באלה יריבון... יואל נא המורה הוראה דק"ק ברדיטשוב להודיע לנו דבר אמת לאמתו...". הכותב ב'המליץ' מי"ב אלול תרנ"ה יודע להוסיף כי "הורי האשה דמו בתחלה כי שקר הדבר והרה"ג ריי"ס אפרתי לא נתן את ההיתר... אך הוא ענה כי יפה דן ויפה הורה. בינתיים פנו הורי היבמה לגאון דורנו הגאון ר' יצחק אלחנן ספעקטאר שליט"א וישאלו אותו מה דעתו הוא בענין הזה ויורה לאסור. וכאשר הציעו לפניו גם היתר המורה המראה להיתר, וישיב כי חלילה לעשות זאת בישראל. אז הציעו לפני הרב ר' יוסף יוזפא את תשובת הגאון ריא"ס, אך הוא לא שעה ולא פנה לזה...".

10) על צביון הלבוש היהודי ראה בהרחבה במאמרו של הרב עמרם בלוי "גדולי החסידות וגזירת המלבושים" (היכל העבש'ט', יב, עמ' צו): המכנסיים היו בדרך כלל קצרים ונקשרו מתחת לברכיים עם שרוכים. בקיץ כיסו הגרביים, בדרך כלל בצבע לבן, את הרגליים, ולא נראו כלל מתחת למעיל. בחורף היו שלבשו מכנסיים יותר ארוכות אך הם היו תחובים במגפיים או בנעליים. הבלטת המכנסיים לרבים הייתה משום פריצות וסימן לירידה רוחנית... שינוי הבגדים מארוכים לקצרים ולבישת מכנסיים ארוכים היה סימן מובהק למי שנפגע ברוח ההשכלה כמשפט הנפוץ: "מקצר במקום שאמרו להארץ" (במעיל) ו"מאריך במקום שאמרו לקצר" (במכנסיים).

מפליג בשפע של עובדות ומעשיות על קורותיהם של הני תרי צנתרי דדהבא אשר שימשו בכהונות דיינות בעיר ברדיטשוב בה חיו ופעלו.

לרגל מסחרו - המשיך ר' שאול לספר - היה ר' מאיר מרגליות מבקר בקביעות בערים שונות, ובזמן שלא עסק במסחר, התעניין בנעשה בכל מקום ומקום. במהלך נסיעותיו, הגיע ר' מאיר לעיר זיטומיר, בה התגוררו חסידיו של רבי אהרן מטשרנוביל וכן חסידי אחיו רבי יעקב ישראל מטשערקאס. החסידים משתי החצרות לא היו תמימי דעים והיו חלוקים ביניהם¹¹. בערב יום הכיפורים, בבואו לבית הכנסת בזיטומיר לתפילת "כל נדרי", צד את עינו של ר' מאיר יהודי נשוא פנים המתנהג כשיכור; לאחד מן המתפללים משך הלה בציציות טליתו, לרעהו נתן צביטה, ומעשים תמוהים נוספים, עד שלאחר "ברכו" נשכב השיכור על הספסל ונרדם.

כשהקהל החזיק בתיקון לאה, התעורר השיכור, נטל את ידיו ונעמד להתפלל ערבית. ר' מאיר הבחין כי תפילתו היתה כאחד מבני עליה, ודבר זה עורר את תמיהתו - שיכור "בעל מדריגה" המתפלל בכוונה שכזו! בשלב זה, לא יכול היה ר' מאיר לאצור עוד את סקרנותו בקרבו והתעניין אצל בני המקום לפשר מעשיו. בני המקום גילו את אוזנו כי הלה היה יהודי נגיד ובר-אוריין הנמנה על חסידי טשרנוביל בעיר, אך בעוז רוחו נהג להציק לשוחט המקומי אשר נמנה על חסידי רבי יעקב ישראל מטשערקאס. תדיר היה השוחט מתאונן בפני רבו על הרדיפות שהיו מנת חלקו מאת יריבו הגביר התקיף, והרבי היה מרגיע את רוחו ומפיס את דעתו. ברם, דבר לא הועיל, הרדיפות מצד הגביר לא חדלו, עד אשר ערערו את שלוות נפשו של השוחט.

באחת הפעמים, הגיע רבי יעקב ישראל לעיר זיטומיר¹². השוחט השיח את לבו ותינה בפני הרבי את הצער ועגמת הנפש שנגרמים לו בעטיו של הנגיד הטשרנובלאי, והרבי שוב הרגיעו. לאחר מכן שיגר הרבי את משמשו להזמין את הנגיד אליו. בבואו, החל הנגיד לצעוק על הרבי ולהשמיע תרעומות באזניו. ר' יעקב ישראל ניסה להרגיעו, באמרו: "מדוע הנך צועק! כשנכנסים לבית של יהודי מברכים", ובעודו מוזג מבקבוק היי"ש לתוך הכוס שלפניו, המשיך הרבי

11) על הפילוג שנתגלע לאחר הסתלקותו של הרה"ק ר' מרדכי מטשרנוביל בין בנו בכורו הרה"ק ר' אהרן שקיבל את ההנהגה בטשרנוביל לבין אחיו הצעיר ממנו הרה"ק ר' יעקב ישראל מטשערקאס, ראה בהרחבה ב'היכל הבעש"ט', כ, עמ' קלח. וראה שם על פרשת התמנות של הרי"צ לרבנות באוורווש שהביאה למחלוקת בין חסידי ר' אהרן לבין ר' יעקב ישראל ואגרותיו של אדמו"ר ה'צמח צדק' בנידון.
12) מצודתו של ר' יעקב ישראל היתה פרושה אף בערים הסמוכות ולעתים קרובות היה נוסע אליהן. בקובץ 'כרם שלמה' (חשון תש"מ) נדפסה אגרת אשר כתב בעודו יושב בעיר זיטומיר.

ואמר, "מברכים על הכוס, ולאחר מכן מדברים!" ברך הנגיד על הכוס ור' יעקב ישראל ענה כנגדו: "אמן! און דו זאָלסט טרינקען און טרינקען" [=אמן! שתשתה ותשתה...]. מני אז נהפך הנגיד כפוף לאמרתו של הרבי ונעשה שיכור. זאת סיפרו אנשי זיטומיר לר' מאיר מרגליות מברדיטשוב והניחו את דעתו בנקודה זו.

ר' שאול נָצַר בזכרונו אוצר בלום של סיפורים, תורות וקבלות מתלמידי הבעש"ט ושאר קדושי עליון, כפי שקיבל במסורה איש מפי איש בהיותו בחבל ארץ זו. כבור סוד שאינו מאבד טפה קלט אותם ושמרם בזכרונו. בשנים מאוחרות יותר מיעט לספר את קורות הרפתקאותיו באותן שנים, שכן כמעט שלא שיתף את בני-שיחו בפרטים אישיים מחייו. יחד עם זאת, הסיפורים הללו שנסוכים היו חן קדומים והדרת העבר, היו נשפעים ממנו כלאחר-יד. הוא היטיב לעשות זאת בצורת הבעה משלו בטעם עתיק יומין, כשהוא מפיח בהם טל של תחיה ורוח חיים, וכך הקנה להם את צביונם המיוחד.

במהלך שנות ישיבתו בברדיטשוב רקם ר' שאול קשרי ידידות הדוקים עם רבים מחסידי רוזין שנראו במקום והיחסים ביניהם היו עמוקים. ר' שאול הצטיין בהערכה כלפי הנהגתם ושיטותיהם, למרות היותן שונות בהרבה משלו. אחרי עלייתו לארץ ישראל, הוזמן ר' שאול להשתתף בכינוסי חסידי בית רוזין שהתקיימו בתל אביב.

ר' שאול נהג לספר, שבתחילה סבר כי אין למצוא בעולם הרחב "יהודים אמיתיים" מלבד חסידי ליובאוויטש. ברם, בבואו לברדיטשוב, כאשר הבחין בדמותו של ר' ישראל צבי אורטינברג - בנו יחידו וממלא-מקומו של אב"ד ברדיטשוב הגאון ר' דוד אורטינברג מגדולי חסידי רוזין - ניצבת ליד חלון ביתו, התרשם ר' שאול עמוקות מן הדמות המרוממת שניצבה בפניו, ואז נחשף לראשונה בחייו ל"צורה" של יהודי אמיתי שאיננו חסיד ליובאוויטש¹³. שלושים שנה מאוחר יותר, בשנת תשכ"א, כאשר נדפסו מחדש חיבוריו של האב ר' דוד אורטינברג - 'תהלה לדוד' על כל חלקי השו"ע ו'שהם וישפה' על הרמב"ם - נעזר המהדיר ר' בן-ציון

13) בכמה מקומות נכתב בטעות כי דמותו של האב ר' דוד אורטינברג (בעל 'תהלה לדוד') עצמו היא זו שהותירה רושם עז בלבו של ר' שאול (ראה לדוגמה בגליון 'אספקלריה', מוסף של שבועון 'כפר חב"ד', גליון 1262 עמ' 29). ברם, בעל 'תהלה לדוד' נפטר בכ"ד מנחם-אב תר"ע, למעלה מעשרים שנה טרם בואו של ר' שאול לברדיטשוב. הסיפור לא אירע אלא עם בנו ממלא מקומו ברבנות ר' ישראל אורטינברג שנפטר ביום ב' אייר תרצ"ב. ראה עוד בהקדמתו ("דברים אחדים מהמו"ל") של רב"צ רחמן לס' 'תהלה לדוד' מהדורת תשכ"א.

רחמן במאגר ידיעותיו של ר' שאול, אותן רכש בשנות גלותו בעיר, וביקש לשאוב מפיו פרטים שונים על קורות חייו של המחבר ופועלו¹⁴.

אגרות רוויות טעם חסידים

לשם הכרת התמונה בתוכה חי ר' שאול, מן הראוי שניתן לב לראות את אגרותיו אשר כתב בשנות ישיבתו בברדיטשוב שבהן לא התקשה להביע את מצבו ואת תחושותיו, ובכך נגלה הוא אלינו בכתביו. האגרות הינן בעלי אופי אישי לחלוטין, אך גם בעיניים אישיים אלו יש לעתים ענין לרבים. דרכו של ר' שאול לשלב מהני מילי מעלייתא גם במכתבי רשות, וסתם מכתב, גם בענין פרטי, לא יצא מתחת ידו בלי 'רמיזה' או 'קריצה' אופיינית להלך רוחו.

ראשית כתיבתו של ר' שאול היתה בשנת תרצ"ד, במהלכה נוצר קשר מכתבים בינו לבין ידידו היקר והמסור לו ר' ישראל דזייקאבסאן - עסקן רב פעלים ממנהלי אגודת חסידי חב"ד בארצות הברית - שמכתביו אף הם מעידים עליו כחסיד ואיש תבונות¹⁵. השניים ניהלו התכתבות אינטנסיבית, ובמשך שנים רצופות נמשכה חליפת המכתבים המיוחדת במינה; והולך הענין ומסתעף ממכתב למכתב, מברדיטשוב לניו-יורק ומניו-יורק לברדיטשוב, וכן בשאר תחנות חייו העתידיות של ר' שאול. אגרות ידידות אלה רוויות טעם חסידים ואהבת רעים כמאז¹⁶.

אילו באנו להעתיק לכאן את כל אותן פנינים מתוך אגרותיו של ר' שאול - אין אנו מספיקין (ואותן ימצא הקורא בשלימותן במקומן הראוי להן). ולא

14) מפי רד"צ הילמן ע"ה. על היצמדותו המוחלטת של בעל ה'הלה לדוד' לשולחן-ערוך אדמו"ר הזקן ראה ב'ספרי ההלכה של אדמו"ר הזקן - ביבליוגרפיה' (כפ"ח תשד"מ) במבוא עמ' עט וכן בעמ' 157-158. על חיבתו של כ"ק רבינו לספר זה ראה את עדותו של ר' אהרן חיסריק ע"ה ב'התקשרות' גליון תקפג (י"ט אלול תשס"ה) עמ' 13. על התקרבותו של ה'הלה לדוד' לחבורתם של חסידי רוזין בברדיטשוב ראה את המסופר בעלון "פניני תורה וחסידות" (משיחותיו של הגה"ח ר' אליעזר דוד פרידמאן שליט"א) גליון רכב (ש"פ ראה תשע"ב) עמ' ג.

ב"ילקוט ווהלין" שם עמ' 18 מופיע התיאור הבא: "בתקופת ר' יוזפא אפרתי כיהן בברדיטשוב הרב ר' דוד אורטינברג... אף הוא היה רב כללי כר' יוזפא. הוא היה נמנה על החסידים וידוע כגאון והעיר התברכה בו. בחוגי אנשי התורה היו אומרים: ר' יוזפא סיני ור' דוד עוקר הרים. חלק מבני העדה החשיב במיוחד את ר' דוד בגלל גאוניותו... בניהם של ר' יוזפא ור' דוד אף הם ישבו על כסא הרבנות של אבותיהם". תיאור נוסף על רבני ברדיטשוב, ר' יוזפא ור' דוד, שהעלו את כבוד החסידות בעיני מתנגדיה, מופיע בס' 'המעילה' (אשר פריצק, ת"א תשי"ז) עמ' 201-203.

15) תולדות חייו העשירים הלא הם כתובים בספר זכרונותיו 'זכרון לבני ישראל' (ברוקלין תשנ"ו).
16) אגרותיו של ר' שאול נשתמרו בעזבונו של הנמנע ר"י דזייקאבסאן ונמסרו לידינו ע"י נכדו ר' ליב אלטיין ותודתנו נתונה לו על מקור חדש זה שנגלה לפנינו (מכתביו של ר"ד לר' שאול - מתקופת ברדיטשוב - לא הגיעו לידינו).

הבאנו לכאן אלא כמה גרגרים שיש בהם בנותן טעם, ודי בהם כפנינים יקרות המאפשרות לנו לעמוד על אישיותו ורוחב דעתו של כותבן. בהתאם למסגרת ספרנו נקצר בהעתקתן, אך נאריך ונלך ככל שנראה את ההרפתקאות והתלאות שעברו על כותבן, כפי שהן נלמדות מאגרות אלו אשר כתבן בעיצומם של ימי גלות, כשחותם אישיותו טבוע בתוכן דבריו וגם בסגנונם.

ענין בפני עצמו יש לראות באיגרת הראשונה שכתב ר' שאול לידידו זה, שבאמצעותה נרקמה מחדש מסכת הקשרים. ידידות איתנה נקשרה שוב בין השניים לאחר שנים רבות של נתק מוחלט. המכתב נושא את התאריך "יום ג' לסדר ואביא אתכם על כנפי נשרים"¹⁷ תרצ"ד, ובשורת התארים הצמודה לשמו הפרטי של ר' ישראל ניכרת 'מבוכה' קלה, "איני יודע איך לכתוב השבחים עליך יען שאיני יודע באיזה מדריגה אתה". ר' שאול מצרף אפוא את שלל שמותיו וכינויו של הנמען "מו"ה ישראל יאקובזאן ומלפנים פארעצקין, הנק' ישראל זוראוויצער יחי"¹⁸.

ר' ישראל זוראוויצקאבסאן

"ידידי היקר!" פותח ר' שאול את מכתבו בשורות מלבבות שתוכן רצוף ערגה, "איני יודע באיזה אופן להתחיל לכתוב לך אחרי דומי' אשר עברו בין שנינו זה כט"ו שנה שנפרדנו איש מעל אחיו גם במכתב, וההרפתקאות דעדו עלינו בזמן הזה מי יוכל לספר ובפרט לכתוב... אבקשך לכתוב לי מקודם רק תיכף מצבך בגשמי' וגם ברוחני' ומצב הרוחני בכלל אצלך וגם בהסביבה שלך באיזה ציור הם עומדים... במה הנך עוסק בכלל ובפרט, ותכתוב לי האמת".

במכתב זה מגולל ר' שאול בתמצית את תלאותיו בהווה כמשולח מטעם הממשלה לברדיטשוב - "אשר היתה עיר גדולה לאלקי' אבל עתה כו" - זה כבר

17) י"ד בשבט. פעמים רבות עיטר ר' שאול את אגרותיו בפסוק מתוך שיעור החומש היומי תוך שהוא מסמין אותו לשורת התאריך ("לסדר..."), ובכך 'מגייס' אף אותו בצורה האופיינית לו ולמצבו באותה שעה.

18) כך היה כינויו בחרותו בישיבת 'תומכי תמימים' בליובאוויטש על שם עירו זוראוויץ. ונאה להסמין לכאן את דבריו של ר' יחזקאל פייגין במכתבו אליו משנת תרפ"ט: "הרבה חסידות הננו לומדים או האריכות בתפלה הוא כדבעי, כמה פעמים בשבוע הנך מאריך בקריאת שמע שעל המטה. תזכור ותצייר לנגד עיניך 'ישראל זוראוויצער' ותעמידו נגד 'הרה"ג ישראל יעקבסאן', ותראה עד כמה איז דאס אפ גיפארין [=סטת מן המסלול]" (נדפס ב'היכל הבעש"ט', לד, עמ' קל).

ארבע שנים עד הנה, ואשר נותרה לו שנה נוספת עד תום ימי גלותו. לקראת סוף המכתב אנו מוצאים שורה חדשה שנכתבה בנימה אחרת: "מסתמא עוד הנך זוכר אותי ואת כל הדב"ט אשר דברנו ביחד. גם אודות הדרך חיים של אדמו"ר האמצעי נבג"מ, והכל כאשר לכל הנך זוכר והנני לקצר". בשולי המכתב, לאחר החתימה ('מנאי ידיך הת' שאול ברוק מסנאווסק'), נזכר להוסיף כהאי לישנא: "בכתבי מכתבי זה נזכרתי שראינו איש את אחיו בוויטעבסק בבית זלמן שו"ב בן אברהם ליאדיער ושם שתינו יי"ש ביחד כו', ולפי"ע זה כי"ג שנה, והשי"ת יעזרנו". אז נדברו איש אל רעהו ויזכרו ימים מקדם.

עובדה מכרעת אחת העומדת במרכז חייו של ר' שאול באותה עת מקבלת ביטוי מרכזי באגרותיו, והיא העניות והדלות הגשמית שהיו מנת חלקו. הדוגמאות הן למכביר ונקודה זו עוברת כחוט השני ברובם המכריע של האגרות, וחוזרת ונשנית בצורות שונות ומגוונות. אולם כנגד דלותו החומרית אנו מגלים את נפשו העשירה של ר' שאול כאיש אשר רוח בו.

בא וראה כמה חרד אותו חסיד לגורלם של ששת בניו ובנותיו אשר גידלם יחד עם רעייתו, מרת צביה, בימי זעם ומשבר אלו. דאגה זו כרסמה בלבו והטרידה תמיד את מנוחתו, כפי שעולה בבירור ממכתביו, בהם התמרמר תכופות על מצבו ומצב בני משפחתו בגשם וברוח. כשנתיים לאחר בואם לברדיטשוב, בחודש ניסן תרצ"ג, נולדה למשפחת ברוק בת הזקונים. המחשבות על העתיד להתרחש עם יוצאי-חלציו, במדה שישארו במקום גלותו הנוכחי, ערערו ביותר את שלוות נפשו, ומלבד דבריו המפורשים, רמוזה דאגתו זו בביטוי שבו הוא בוחר לכנות את ילדיו "לעת-עתה הם כמעט שלי, היינו ברשותי" - ביטוי החוזר ונשנה באותן אגרות בהן השיח את לבו באוזני ידיד נפש לאמתו¹⁹.

יחד עם זאת, נמצאים במכתבים אלו הדים לפעולותיו הרוחניות עם בעלי-בתים מאנשי המקום, כפי שמציין במכתבו הראשון: "אני אינני עושה מאומה רק עבודתי וגם מעט עם רבים". במכתב נוסף אנו קוראים על פעולה ציבורית שהיה מעורב בה - בקשת סיוע מארה"ב על מנת להיטיב את מצבם של אנשי קהילת ברדיטשוב: "בפה לוטה מכתב אל כת"ר אודות העיר בארדיצוב ותקראנה, ותדע בעצמך מה לעשות עמה, לעוררם עבור עיר בארדיצוב, כמובן כי גם אנכי בין תושבי העיר בארדיצעב. ותדע אשר בפה חתומים רבנים דבארדיצוב ועוד

19) ביותר בא הדבר לידי ביטוי במכתבו מכ"ג ניסן תרצ"ד: "הנני עומד עתה על הפרק של היראה מב"ב שלא יחמיצו ח"ו ומובן העגמ"נ שלי, הנני ירא שבאם לא אוכל עתה לעשות איזה דבר אז ח"ו כו', ומה לעשות א"י ממש מה לכתוב לך, אני בעצמי ב"ה כמו קודם אך מה מזה כו' וד"ל".

חשובי בעה"ב דפה²⁰. ובהמשך כותב בסגנון מוסווה: "הסי' ר"א ביו"ד מצבו איום בפה עד אין לשער" - כאן בחר בדרך הרמיזה לרמז למצבו הבלתי נסבל של מקוה הטהרה המקומי²¹.

בלב-לבה של גלות קשה ומרה, המית ר' שאול עצמו בעולמה של תורה. שיעוריו בנגלה ובדא"ח היו לחם חוקו, ואין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה. אולם כאשר הגיעו מים עד נפש, ולא היה לו לר' שאול "על לחם פשוט", מצאו הדברים את ביטויים בשינוי סדריו ושיעוריו. הבה נשמע לאגרת אחת, שכתב בימיה הראשונים של שנת תרצ"ה, השופכת אור-יקרות על חייו האישיים, בשעה שאין ביכולתו להקדיש את רוב עיתותיו לעבודתו התמה כאוות נפשו. את צערו זה סח בפני ידידו בלשונו המרירה ובנימה משוללת כל גינונים.

"אתנו ב"ה החיים ויה"ר שיהי' אף השלו' כי כד משלם שערי מכדא כו"²² ... לא אוכל לתאר לך מצבי ההוה שממש אין פרוטה-אחת על לחם פשוט²³ ... מוחי ממש מבולבל, לא אוכל בשום-אופן להתפלל באהבה-ויראה כראוי מפני שמוחי מבולבל. ב"ה שיש לי תירוח נכון עבור זה, אך אפשר שגם אתה אינך מתפלל באהו"ר כראוי רק בהתבוננות בדרך כללו' אשר זהו איסור גדול כו' כידוע²⁴. אך

20) מתוך מכתבו מיום ב' מטו"מ תרצ"ד. עיקר מגמתו של ר' שאול היתה לקבל סיוע מבית הכנסת 'קדושת לוי' (ע"ש הרה"ק רבי לוי יצחק מבא"ד) שבניו-יורק עבור קהילת ברדיטשוב. באותו מכתב הוא מוסיף: "זה לא כבר כתבתי לך תשובה על מכתבך אך מנך עוד לא קבלתי שום מל' אח"ז, אפשר שמהמכתב הזה יצמח גם לך איזה טובה שיכירו אותך היטב וכו' וכו', תראה לעשות מה שביכולתך והשית' יעזור לך, ודברים היוצאים מן הלב נכנסים ללב ובוודאי לך יש לב ומסתמא גם אצלם יש לב. תדע שהבהמ"ד דקדושת לוי הוא ע"ש הרה"ג לוי יצחק הרה"ק דבארדיצוב ובוודאי ישנה בניאורק אם לא נודע לנו אדריסתה, ובוודאי כשתחקור תדע הכל וחזק והי' לאיש כו".

דברי ר' שאול סתומים במקום אחד ומפורשים במקום אחר; בשעה שהגיע לארץ ישראל כתב שוב לרי"ד וביאר לו בצורה מפורשת את אשר הוכרח לכתוב מלפנים בדרך הרמיזה: "זוכר אתה שכתבנו מל' ארוך עם הרבה חתימות וזהו. בארצכם קבצו 300 שקלים עבור בארדיצוב וחפצו לשלוח לאחב"י אשר בשם ועל המקוה ועוד ועוד. אך הרשעים כשמעם זאת שלחו להתם שישלחו אותם אליהם והם יפרנסו מי שצריך להם, ולכן נכתב שם שועשית כחכמתך ותראה שיתקבל רק אל אחב"י ולא להרשעים, אך ב"ה שלא נתקבל כלל לא לנו ולא להם וד"ל".

21) במקום מסוים אליו הגעתי - סח ר' שאול ברבות השנים - לא היה מקוה טהרה פעיל. אנשי הקהילה התאספו והתיישבו בדעתם כיצד יש לנהוג. הצעתי שבכל יום ויום לאחר התפלה יכריז הגבאי שאין מקוה בעיר, וכך הווה. לא עבר זמן רב - ויהי מקוה!" (מפי הרב מאיר היילר מירושלים ששמע מפיו).

22) בבא מציעא נט, א: אמר רב יהודה, לעולם יהא אדם זהיר בתבואה בתוך ביתו, שאין מריבה מצויה בתוך ביתו של אדם אלא על עסקי תבואה, שנאמר השם גבולך שלום חלב חטים ישיבעך. אמר רב פפא היינו דאמרי אינשי כמשלם שערי מכדא (כד שנותנים בו שעורים, רש"י) נקיש ואתי תיגרא (התגר מקשקש ובא, רש"י) בביתא.

23) גם במכתב אחר מלמדנו ר' שאול כי אין זו מליצה: "אין לי גם על פת לחם יבש בלי גוזמא" (יום ה' מטו"מ תרצ"ה).

24) כוונתו למבואר באר היטב ב'קונטרס התפילה' לאדמו"ר הרשב"ב, שההתבוננות בתפילה צריכה להיות התבוננות בפרטי פרטים דווקא, ולא התבוננות כללית שהיא הארה בדרך 'מקיף' בלבד ואינה בת

נניח את הליצנות ונתפוס את העיקר; בהיות לי לחם לאכול, אז מ"מ מוחי פנוי ללמוד לכל-הפחות מעט נגלה כי דא"ח קשה לי מאד ללמוד, מפני שלב אין כו', אבל נגלה הנני לומד מעט, ומפני טרדותי על חנם ממש שאין ביכולתי לעזור מאומה ג"ז קשה.

"אך מה נעשה, בוודאי כך הוא רצון השי"ת", ממשיך ר' שאול באוירה זו ומסמיק לכך ענין מופלא, "וכידוע המעשה של אדמו"ר הזקן מכוונת המקוה שכ' שם שישנם בני-אדם שאינם מתפללי' כו' והוא המעשה של אדמו"ר הצ' ר' מיכל מזלאטשוב. ומ"מ יותר טוב לעבוד השי"ת מתוך הרחבה כמו שאמר עט"ר שליט"א".

מהו פשר "המעשה של אדמו"ר הזקן מכוונת המקוה... שהוא המעשה של אדמו"ר הצ' ר' מיכל מזלאטשוב" אליו מרמז ר' שאול במכתבו ובו מעלה סימוכין לדבריו? דבריו הסתומים מתבהרים יפה על רקע מ"ש ב'סידור' רבינו הזקן בסוף ד"ה ענין המקוה: "והוא ענין הגלגולים בנשמות שיצרפו בגלות או בעניות, אע"פ שהמה מבולבלים לגמרי ואינם מתפללים כלל, זהו יותר טוב להם משהיו מתפללים בביטול במציאות, לפי שהצירוף הוא מיתוק הרע כנ"ל, וזה היה עיקר המכוון כנ"ל וד"ל".

וסיפור המעשה ממנו נלמד ענין זה, הוא המסופר בס' 'ברכת אהרן': מעשה היה אצל הרה"ק הרבי ר' מעכילע המגיד מזלאטשוב זצ"ל, שהיו לו עשרה "בטלנים", והיה נותן להם קיצבה ארבעה זהובים לשבוע, והם היו יושבים בבית המדרש. וכשלא היה לו ליתן להם, היו משיגים הלוואות והוא היה פורע עבורם. חיפוש ההלוואות הטרידה אותם מעבודת ה', נכנסו אל רבם וביקשוהו שיתפלל לקב"ה שיהיה לו לתת להם קיצבתם במועדה ולא יצטרכו לבטל את זמנם בהשגת הלוואות.

קיימא. פרטים נוספים בענין זה מופיעים במאמר "קונטרס התפילה - השולחן ערוך של עבודת התפילה" (שבועון 'כפר חב"ד' גליון 886), ושם: אדמו"ר האמצעי בספרו "שער היחוד" (הנקרא גם "קונטרס ההתבוננות") מבאר גם הוא את הכרח ההתבוננות בדרך פרט דוקא, ומוסיף: "וכאשר מקובל היה א"א מו"ר [אדמו"ר הזקן] ז"ל נ"ע בדבר זה מפי הרב המגיד ז"ל בפירוש גמור, וכך שמעתי מפיו ז"ל". ומהרה"ח ר' אליעזר הורביץ ע"ה (בנו של הרה"ח ר' איטשע מתמיד" הי"ד) שמעתי, ששאלה עקרונית זו עמדה במרכז הפולמוס בין אדמו"ר האמצעי והרה"ק ר' אהרן מסטרושילא, שאדמו"ר טען בתוקף לחיוב ההתבוננות בדרך פרט דוקא, ואילו הרה"ק הנ"ל צידד בשיטת ההתבוננות בדרך כלל (שהיא קרובה יותר לעורר את ההתפעלות, כשיטתו הידועה). אם-כן, דרך זו היא מאושיות שיטת חב"ד, לכן עמדו על כך רבוה"ק בכל כחם שלא יטו ממנה (ביאור לענין ה"התבוננות פרטית" שבקונטרס זה, נדפס גם באג"ק אדמו"ר הרי"צ כרך ח עמ' קצט-ר).

הלך ר' מיכל לטבול במקוה ולהתיישב בדעתו, ושמע קול: אִי מעכילע מעכילע, האָב איך זיך אַ פנים אין דיר גאַר גינאַרט; וויא וויסטו דען ניט אַז זייער ביסלי יסורים איז באַ מיר טייערער פון זייער לערנען און דאָוונען [אִי מעכילע מעכילע, כנראה שטעיתי בך; האמנם אינך יודע שמעט היסורים שלהם יקרים אצלי מלימודם ותפילתם]!?

ומוכחא מילתא שלענין זה רימז ר' שאול במכתבו, ועתה נקל לנו להבין לאשורן את דבריו²⁵. ר' שאול, איש המעלה, רואה את חיי הדחק שלו כראויים ונאים לו ואין הוא רוצה כלל בטוב העולם הזה; כל רצונו מתבטא אפוא בהרחבה מינימלית והכרחית של "לחם לאכול" שתפטור אותו מהדוחק והעוני שהקיפוהו וטרדהו מלימודו ועבודתו הרוחנית. כך אנו מוצאים אותו מפרנס את נשמתו ברוח גדול ואת גופו בדוחק גדול. המבין דבר מתוך דבר ישכיל ויתבונן, במה עסק חסיד זה בהיותו גלמוד ובודד ולבו לה'.

בין השיטין אנו נוכחים לראות כיצד שב ותקף את ר' שאול דכדוך הנפש על אי יכולתו לפרנס את משפחתו ולקיים את נפשותיהם. בפניותיו אל ידידו שבניו-יורק הוא גודש את דבריו בבקשות תמיכה וסיוע לו ולבני-ביתו, וכן מבקש לעורר את שארי-בשרו וקומץ חבריו החסידים שהיגרו לארצות הברית שיהיו בעזרו ויחלצוהו מצרתו. בדבריו אנו מרבים למצוא אזכורים לפניותיו אל החסיד ר' יצחק מתמיד, שהיה באותה שעה בשד"רות בארה"ב, וכן מצינו פניות לשאר ארגוני התמיכה שהיו שם באותה שעה.

כמעשהו בחול כך מעשהו במועד. לפני ימי החגים והיו"ט, אין ר' שאול מסתפק ברמזים והוא מרבה להתאונן על מר גורלו: "הנני טרוד מאד מפני האי-ידיעה שלי איפה הנני, והימים הם קודם-הפסח ועל כולם ל"ע בתי הקטנה חולה השי"ת ירפא אותה ועל כולם טרודתי העצומות ממצבי לא יתנו לי מנוח"; "והשי"ת יושיעני מהכל ויתן לי לב פנוי לעבודתו ית' ולתורתו ויקיים בנו עבדים היינו לפרעה ויוציאנו ה"א כו' ומיכלא דמהימנותא יאיר בנפשנו כראוי ונזכה למצה הא' וגם למצה הב' כמבו' בלקו"ת. כ"ד ידידו המברכו בחג כשר ושמח מקול"ע מתאבק בעפר רגליהם של ת"ח ושותה כו' ויה"ר שנתראה ביחד עם מ"צ וגוא"צ

(25) ראה גם במאמר "פרוייקט" ההדפסה של אדמו"ר האמצעי" (נדפס בשבועון 'כפר חב"ד' גליון 1213), ושם מציין למסופר בס' בית רבי שבעת היות אדמו"ר הזקן במזריטש, שלחו פעם הרב המגיד לאכול בשבת על שולחנו של הרה"ק ר' מיכל מזלוטשוב (שביקר אצל המגיד), ואז קיבל רבינו הזקן מהרה"ק הנ"ל את ה"ענין מ"ש בסידור בסוף כוונת המקוה, ממעשה שסיפר לו". כמו"כ מעיר ברשימה הנ"ל כי רעיון דומה מסופר גם על הרה"ק ר' שלמה מקארלין וה"חווה" מלובלין, שכך גילו לתלמידיהם שהשיבו מן השמים לבקשותיהם.

ועם עט"ר שליט"א". ועוד כהנה וכהנה. מפעם לפעם נהג לשלב במכתביו מוטיבים מענייני דיומא המתאימים והולמים את המועד הממשמש ובא²⁶.

'תומכי תמימים' בברדיטשוב

בראשית שנת תרצ"ה - היא השנה החמישית לימי גלותו של ר' שאול²⁷ - נפתחה מחלקת "תומכי תמימים" בעיר ברדיטשוב עם תלמידים בודדים (שחלקם למדו קודם לכן במחלקת הישיבה בעיר זיטומיר) ובמרוצת הזמן נוספו עליהם בחורים ספורים. ישיבה זו - שפעלה מחורף תרצ"ה עד טבת תרח"צ - נוהלה ע"י ר' יעקב ש"ץ, חתנו לעתיד של ר' שאול. הוא אשר יסד את המחלקה הזאת והיה הרוח החיה בה, הביא ממקומות אחרים את הבחורים שחסו בצלה, דאג לצרכיהם הגשמיים ושימש בה כמשגיח.

על פתיחתה של הישיבה והתפתחותה, ניתן ללמוד מתוך אגרותיו של ר' יעקב ש"ץ אל אדמו"ר הרי"צ שנכתבו (בסגנון מוסווה) במהלך שנת תרצ"ה. עם יסודה של הישיבה כתב: "הדבר [פתיחת הישיבה בברדיטשוב] יצא ב"ה לפועל ולע"ע הם כנגד ד' חלקי שו"ע [ארבעה תלמידים] וכן ירבו. והסדר הוא כמו פאר-זיך ח' [שעות] נג[לה] וב' דא"ח. אודות גשמי' [החזקת אש"ל התלמידים] לערך עד חצי הוצאה יכולים להשתדל, אך על החצי הב' איני יודע האיך להשיג... עד עכשיו עבדתי בזיטאמי[ר], רק גין הענין הלז בהכרח הייתי ליסע לפה לסדר אותם"²⁸.

נוכחנו עד כה להכיר את זיקתו הנפשית ומשיכתו של ר' שאול, עוד מקדמת דנא, למלאכת ה"מלמדות" שהיתה רוח אפו ונשמת חייו. אין תימה אפוא שגם כאן, בהיותו גולה ונידח, מצא כר נרחב לפעולתו זו, וחייו נסובו במדה רבה סביב הישיבה במקום. בחודש אייר תרצ"ה כתב ר' יעקב ש"ץ אל הרבי: "אודות הפועלים [התלמידים] שי' הנה בע"ה עד כה הי' בשלום, וגם הי' להם פעולה הן בנג[לה] והן

26) את מכתבו מצום תשעה באב (לאחר חצה"י) תרצ"ד פותח ר' שאול: "כ' ידידי היקר הרה"ח רב פעלי' חו"ב וכו' הת' מוהר"ר ישראל נ"י, בשלו' אסור לשאול ולכן אינני שואל והשי"ת יתן בעצמו שלו' וכטו"ס לכל המסתופפים בצלו צל החכ' שהוא כו". וכך הוא חותם את מכתבו: "והשי"ת יהפוך לנו הימים לששון ולשמחה, וביום ת"ב נולד משיח צדקנו והשי"ת ינחמנו כאיש אשר אמו תנחמנו כו'. מנאי ידידך מברכך בברכת ירושלים ויקיים כי באש הצתה ובאש אתה עתיד כו' ונתראה ביחד עם אבינו שליט"א".

27) למעשה נפתחה המחלקה הזאת כאשר כבר נסתיימה גלותו של ר' שאול באורח רשמי, והוא המשיך להתגורר במקום תוך שהוא משתדל בהשגת רשיונות יציאה, כדלקמן.

28) מכתביו של ר' ש"ץ אל אדמו"ר הרי"צ נדפסו ב'תולדות חב"ד ברוסיה הסובייטית', בתוך סקירה כללית על תולדותיה של הישיבה בברדיטשוב (עמ' שיד ואילך).

בדא"ח. הרש"ב [הרב שאול ברוק] עוסק עמהם בדא"ח ואני בנג[לה]. והיום הי' מכשול וברוב חסדו נצלנו אך צריכים רחמים על הבא".

אהבתם של התלמידים לרבם הזהדה בקולם בכל עת שהזכירוהו. שירטוט דמותו המופלאה ותולדות הישיבה בברדיטשוב, תוארו שנים רבות מאוחר יותר על-ידי תלמידו מאותה תקופה ר' משה אהרן גייסינסקי (לאחמ"כ בארה"ב), שבנוסף לתיאור השפעתו הברוכה של ר' שאול בישיבה, מבליט כמה צדדים באישיותו. וכה הם דבריו:

בתקופה ההיא גר בברדיטשוב הרב הגאון והרה"ח כמוהר"ר שאול נ"ע ברוק. והנה דיברתי כאן [בארה"ב] עם כמה מתלמידיו שלמדו אצלו בארה"ק ת"ו, וכולם מסכימים פה אחד אשר גם עט סופר מהיר נשגב ממנו לתאר את דמותו הרוחנית של "ר' שאול" במילואה. ואזכיר כאן רק מקצת שבחו: כל ימיו היה נוהג לחזור כל שישה סדרי משנה, בעל פה, במשך של כל חודש וחודש; בכלל היה בקי נפלא בכל חדרי תורה, על דרך הפלאה, עד כדי כך שאת הפיוטים והיוצרות ידע בעל-פה, למרות היותו חסיד חב"ד בנו של חסיד חב"ד, ולא אמרם מעולם בתפילתו.

הוא היה חסיד הראוי לשמו, ו'עובד' הראוי לשמו, גם לפי המושגים שלפני שלושה דורות. למד ולימד תורה במסירות-נפש ברוסיה, ואח"כ בישיבת "אחי-תמימים" שבתל-אביב, איפה ששימש כראש-ישיבה ומשפיע רוחני. מכאן ואילך עבר לישיבת "אחי-תמימים" שבראשל"צ עיר מגוריו. ביחס לישיבה זו היה הוא היוזם, הוא המייסד, הוא הבונה, הוא המפתח, הוא הר"מ, הוא המשגיח, הוא המשפיע, הוא הנושא בעול וכו' וכו', ובכל תפקיד ותפקיד מן המנויים ברשימה זו היה משקיע מיטב כוחותיו וכשרונותיו הענקיים, וגם כל כוחותיו הגשמיים עד כדי מסירות נפש.

התוועדותיותו היו מרשימות מאוד מאוד, וכן בירכו ה' בפה מפיק מרגליות ובכח מיוחד לצייר, בַּדָּבָר, תמונות חיות של הנושאים והעניינים שעליהם דיבר,

ובכח השפעה יוצא מן הכלל. גם אנחנו, בלמדנו בברדיטשוב, זכינו לטעום טעמן של התועודיות וגם בחן אותנו בלימודינו; אכן אלה היו תופעות נדירות - כנראה לפי שהשתדל בעת ההיא להשיג רשיון ליציאה מרוסיה והיה מפחד שלא יתפסוהו בשעת "קלקלתו", ואז תאבד תקוותו להשיג רשיון.

מרגיש אני חובה וזכות להזכיר כאן את ידידו הנאמן של מוהר"ר שאול נ"ע - מוהר"ר דוב בער ז"ל כ"ץ, הי"ד. הוא היה ירא וחרד לדבר ה' עד קצה האחרון, ובנוגע להרגש הלב בענייני תורה ומצוות לכל פרטיהן ודקדוקיהן - היה כאש שלהבת ולא היה צריך להתבייש אפילו בפני חסידים גדולים. שני הידידים היו אוהבים זה את זה אהבת נפש, ולמרות שמוהר"ר דוב כ"ץ ז"ל היה חסיד באַיאן - היה בטל בפני מוהר"ר שאול נ"ע בתכלית הביטול, וממילא מובן שהיה עומד לימינה של הישיבה בפני מנגדיה מבית ומחוץ, ומסייע לה בכל כוחו ויכולתו. בשבתות היה דרכו להאריך בתפילה (ביחידות) ותפילתו היה בכל כוחו עד כדי מיצוי הנפש²⁹.

כשדיברתי עם מוהר"ר שאול נ"ע לפני כחמש-עשרה שנה בברוקלין (בבואו להסתופף בצלו של כ"ק אדמו"ר שליט"א), והזכרתי לפניו את "בערעלע כ"ץ" - נענה בקול פסקני ובהדגשה עצומה, מלאה רגש: "ער איז געווען אַ יקר שביקרים!" הוא נאסר (כנראה בסוף שנת תרצ"ז) על עזרתו לקיום הישיבה בברדיטשוב, ונספה במאסר. בני ביתו הצנועים והכשרים ע"ה נשאר בברדיטשוב עד פרוץ מלחמת העולם השניה, ואז הושמדו כולם ללא זכר ע"י הצוררים הנאצים ימש"ו, ה' יקום דם עבדיו השפוך. עד כאן מזכרונותיו של ר' משה אהרן גייסינסקי.

בהמשך נתחקה אחר השתדלויותיו ונסיונותיו של ר' שאול בהשגת רשיונות יציאה מרוסיה. בתקופה ההיא, כאשר עתידו לוט בערפל, פחתה מידת מעורבותו בעניינה של הישיבה המקומית, שכן הוטרו מן החשש שמא יתפס ואז ברי הדבר כי תאבד כל תקווה לקבלת הרשיונות, כאמור לעיל.

הישיבה במקום המשיכה להתקיים גם לאחר נסיעתו של ר' שאול לארץ-ישראל, כאשר במהלך הזמן הצטרפו לשורותיה בחורים נוספים שלמדו קודם לכן במחלקות אחרות באזור³⁰. לאחר נסיעתו, התמנה ר' משה רובינסון

29) עוד אודותיו בזכרונותיו של ר' יחזקאל ברוד תלמיד הישיבה בברדיטשוב: "זכור לי היטב ר' בערעלע כ"ץ, יהודי אוקראיני יקר, חם ומלא חיות, חסיד בויאן. הוא היה גוף וטוב לב מאין כמותו. בשבתות היה מתפלל באריכות ונשאר בבית הכנסת שעות לאחר שהלכו המתפללים, כשהוא מתפלל במתיקות ומתוך נגינה, כאילו היה 'עובד' ליובאוויטשי" (אור חסידי בחושך הסובייטי, ארץ ישראל תשנ"ו) עמ' 84. 30) שמות הבחורים הידועים לנו שלמדו במרוצת הזמן בסניף "תומכי תמימים" אשר בברדיטשוב ונמנו על הנפש אשר עשה ר' שאול במקום הם: האחים ישראל דוב ודוד גייסינסקי ובן-דודם משה אהרן

(קאָראָלעוויצער) שהתמסר לישיבה זו בכל נפשו ומאודו בהרצאת שיעוריו והתמסרותו האבהית לתלמידים. בחורף של שנת תרח"צ נאסרו התלמידים עם מגיד השיעור למשך חודש ימים, ולאחריהם נשלח ר' משה רובינסון לגלות, והתלמידים הצעירים הובלו למעון ילדים ממשלתי בברדיטשוב עד שהוברחו משם.

השגת רשיונות יציאה

לסוף ארבע שנים נשלמו למעשה שנות גלותו של ר' שאול (אף שבאופן רשמי פסקו לו הרשעים יתרה מזו), ולפני חג השבועות של שנת תרצ"ד היה חופשי לדרכו מטעם הממשלה. מכאן ואילך, אנו מוצאים אותו עוסק בעקביות בהשגת רשיונות יציאה מרוסיה לו ולבני משפחתו, שהרי הכרנו מכבר את דעתו על מצבם העתידי של בני-ביתו במקום זה, ולדידו היתה זו מציאות בלתי אפשרית להשאיר שם. "בקשה גדולה יש לי לבקש ממך", הוא כותב אל ידידו ר' ישראל מעבר לים, "ויכול להיות קרוב מאד שאיננו לפי כוחך אבל הסכנת ושמע יקרי, מצבי ככל אחב"י אשר בפה, ומובן שבכל יום הנני חושב מה יהי' הסוף ממני ומב"ב לע"ע הם כמעט ברשותי אבל מה יהי' עוד כו' וכו', ולכן זה כשני שנים ויותר אשר הנני חושב איך יעזור לי השי"ת לעקור דירתי מפה".

הגשת הבקשה לרשיון יציאה היתה מותנית בשלושה דברים אותם נדרש המבקש להשיג: [א] ויזה לאחת הארצות שמחוץ לרוסיה; [ב] כרטיסי נסיעה לו ולמשפחתו לאותה ארץ; [ג] תשלום שהטילה ממשלת רוסיה עבור קבלת פספורט. וכל אחד משלושת הדברים הללו היה קשה עבור המבקש כקריעת ים סוף. רק לאחר מכן היה ניתן להגיש בקשה לקבלת פספורט, וברוב המקרים היתה התשובה שלילית. או אז התחילה עבודת שתדלנות ארוכת-טווח של חודשים ושנים עד לקבלת הפספורט המיוחל.

ואם לא די בכך, כדי להקשות על המבקשים לצאת את רוסיה חקקה הממשלה חוק שאות התשלום הגבוה עבור הפספורט - שנגבה עבור כל אחד ואחד מבני המשפחה הנוסעים - יש לשלם רק במטבע חוץ (ולא במעות רוסיה)

גייסינסקי; דובער קיעוומאן (בנו של הרה"ח ר' דוד מהאראדאק); שני בניו של ר' מרדכי אהרן פרידמן מרוסטוב; אלעזר מוגילובסקי; העשיל צייטלין; ניסן פינסון; ישעיהו גופין; משה בנימין קפלן; האחים הלל ושד"ב פעוונער. בתקופה מאוחרת יותר - לאחר נסיעתו של ר' שאול לארץ ישראל - למדו שם: יחזקאל ברוד; רפאל וילשאנסקי; וואלף אויערבאך ותלמידים נוספים (עפ"י 'תולדות חב"ד ברוסיה הסובייטית' (שם).

שאותו היה אסור להחזיק ברוסיה, וגם האמידים שבין התושבים לא היתה ידם מגעת להשיגו.

את הבקשה לקבלת הפספורט היו מגישים במשרד החוץ, וכאן החלה מחדש מסכת אכזבות והתרוצצויות ממשרד למשרד ומפקיד לפקיד, ובסופו של דבר היה הדבר מסתיים לרוב במענה שלילי. משרדים להגשת בקשה לפספורט היו בעיירות רבות ברחבי רוסיה, אך שם, כאמור, היו משיבים כמעט לכולם בשלילה. לפיכך היו המבקשים פונים למשרד אשר במוסקבה הבירה ששם היה קל יותר להיענות. אך דא עקא, שבמוסקבה לא ניתן להגיש את הבקשה אלא מי שמקום מגוריו הוא בעיר זו או בפרבריה, ולהרשם למגורים במוסקבה - לאו מילתא זותרתא היא! לא במוסקבה עצמה ולא במאה קילומטר הסמוכים לה! ומי שעלה בידו והצליח, לא יכול היה למצוא בה מקור לפרנסה ולמחיה. לפיכך היה המבקש צריך להשאיר לגור במקומו הקודם ובד-בבד להחזיק דירה במוסקבה לשם הרשמה. קל יותר היה להרשם מחוץ למאה קילומטר הסמוכים למוסקבה, אך בתחום השייך לה, וכך נותרה האפשרות להגיש בקשה לפספורט במוסקבה³¹.

אך לא בפרשה זו - הקובעת ברכה לעצמה - נעסוק כאן, אלא בתלאת שבערו על ר' שאול, שמסכת התרוצצויותיו נפתחה עם תום ימי גלותו. עד מהרה החל לנקוט בפעולות מעשיות, נכנס בעובי הקורה ופתח בהליכים הסבוכים הכרוכים בהשגת הרשיונות. לפיכך נסע למוסקבה ונרשם כתושב המקום. בדרך חזרתו לביתו שבברדיטשוב, חנה בלנינגרד, ומשם כתב אל אדמו"ר הריי"צ - שהיה אז בווארשא - וביקש את ברכתו:

כ"ק אדמו"ר שליט"א

השילוחין שלי נגמר ב"ה קודם שבועות ולא ידעתי מקודם, ותיכף לאחר שבועות נסעתי למאסקווא ונעשיתי תושב שם ברחוק מאה ווערסט, ועל השלשה חדשים עד ההגשה³² הנני נוסע לביתי בעזה"ש...

31 אחת מעיירות אלו היתה יגורבסק בה התיישבו רבים מחסידי חב"ד לצורך זה ואף הקימו אגודה שיתופית לעבודה בייצור שרוכי נעל ומזרונים. סקירה תמציתית זו נערכה עפ"י הס' 'תולדות חב"ד ברוסיה הסובייטית' עמ' שמוט, ושם סקירה נרחבת ומקיפה אודות התעסקותם של אנ"ש בהשגת הרשיונות, הקשיים בקבלתם, והתמורות והשינויים שחלו בענין זה במרוצת השנים.

32 החוק היה שאין להגיש את הבקשה עד לאחר שהמבקש רשום באופן רשמי כתושב מוסקבה לפחות במשך שלשה חודשים (בס' 'תולדות חב"ד ברוסיה הסובייטית' מצייין כי במשך הזמן הזה צריך היה המבקש להתגורר במוסקבה). בחורף של שנת תרצ"ה הוחמרה גזירה זו ולא ניתן היה להגיש את הבקשה לפספורט במוסקבה אלא רק לאחר שנרשם שם למשך שנה שלימה.

בכלל המצב של הרשיונות הולך עתה בקושי מאוד אף גם בעד מעות חוץ
ובפרט בפשוטים³³. ואשאל עצת כ"ק בזה, וברכתו.

שאל בן גיטל לאה מסנאווסק³⁴

תקלות ועיכובים עמדו על כל צעד ושעל בדרכו של ר' שאול והוא הרבה
לכתוב אל הרבי ולשאול בעצתו לגבי העתקתו מרוסיה, הגשת הרשיונות ושאר
הענינים הכרוכים בנושא זה³⁵. מפאת חוסר היכולת להשיג סכום גבוה עבור כרטיסים
ישירים לארץ-ישראל, סבר בתחילה להעתיק עם משפחתו לריגא כמדינה
ממוצעת לפני עלייתו ארצה. "הנני חושב לא עבור אה"ק רק עבור ריגא, מפני
שבשו"א אינני יכול להשיג סך כזה על כרטיסים ומרן הסכים ע"ז ולכן המכתבים
להר' קוק ועוד הם אך למותר". באגרת נוספת שהופנתה אל הרבי כתב לאמר:

כ"ק אדמו"ר שליט"א

היות שהבטיחו לי לשלוח וויזא מריגא. בכלל הנני עומד על הפרק של
היראה מב"ב שיצאו מרשותי. ואשאל:

[א] אם אבקש שישלחו לי גם טרעבאוואניע על הוראה או אחדל שלא
יהי קשה בפה מפני הממוצעים.

[ב] איך לעשות בהגשה אם להעלים לגמרי השילוחין כי עוד נותר יו"ד
חדשים. או לא, כי להעלי' יהי' קשה קצת.

[ג] לע"ע אין לי מקור על ממוצעים משם. אם אגיש בפשוטים.

גם אשאל הסכמת כ"ק על כללו' הענין, ועצה על הפרטים.

ש. סנאווסקער

33) דהיינו, מעות רוסיה ולא דולרים (הגזירה לשלם עבור הפספורט דווקא במטבע חוץ לא היתה רשמית, ולפעמים היו נותנים פספורטים גם עבור מעות רוסיה)

34) למכתבו זה צירף ר' שאול מכתב קצר אל ידידיו ר' יחזקאל פייגין ור' יהודה עבער, ובו מבקשם למסור את מכתבו לאדמו"ר ומוסיף כי עליו לקבל תשובה במהירות, וז"ל: ב"ה א' לסדר עבודת מתנה את כהונתכם, תרצ"ד. כ' ידידי יר"א באמת חסיד אמיתי מופ' חו"ב הת' מו"ה יחזקאל נ"י (הרי"ף) ע"ש הרה"ג איש חו"ב חסיד וישר כו' הת' מו"ה יודל עבער יחי', אחדשה"ט שוכטו"ס. ב"ה השלוחין שלי נגמרו קודם הזמן שחשבתי, ואבקש מכת"ר למסור הפתקא לדודנו שליט"א [אדמו"ר הרי"צ], ומאד מאד אבקש מכ"ק לענות לי מהרה, כי בקרוב צריך אני לידע זאת אודות ההגשה איך להגיש, ולכן נא ונא למהר תשובתו. בפה אכ"ח, השי"ת יעזרנו שנוכל להתראות יחד עם דודנו שליט"א בקרוב. פ"ש לכל ידידנו אנ"ש והשי"ת יעזרנו, מנאי ידיד שאול מסנאווסק. אדריסתי מן הסתם ידוע לכם לביתי, לא לליענינגראד, כי איה"ה מחר אסע לביתי.

35) במקביל למכתביו אל מוהרי"צ, הוא מדווח כל העת מהקורות אתו אל "ידידי אנשים יראים ושלמים חסידים באמת כו' וכו'" הרי" פייגין והר"י עבער הנ"ל כפי שראינו לעיל (בהערה הקודמת) וכן מבקשם למסור את פתקאותיו לידי הרבי.

על שלושת השאלות שבמכתבו - קיבל את תשובותיו ההחלטיות של רבינו:
[ברדיטשוב, ברוק] 1] לא. 2) יעלים. 3) יגיש בפשוטים³⁶.

מכשולים ואבני נגף עמדו בדרכו להשגת הרשיונות, ונושא זה תופס חלק ניכר ב"רצוא ושוב" שבין ר' שאול היושב בקרן זוית נידחת בברדיטשוב ובין רעהו ר' ישראל מהיושבים ראשונה בהנהלת אגודת חב"ד בארצות הברית. ר' שאול מודיע שוב ושוב כי הדברים נוגעים לחיי גופו ונפשו ("מצוה גדולה של פיקוח גוף ונפש ממש, ולא נפשי בלבד רק שמנה נפשות"); "כלהצלה משריפה ח"ו עס ברענט און מען מוז ראָטעווען רעכין זיך מיט גאַרנישט לפי כחך, בודאי אפשר גם מעט יותר מכחך"), ומבקש לחלץ אותו מן המצר. השעה דחוקה לו והוא נזקק לאמצעים מרובים עבור השגת הניירות והרשיונות הדרושים. גם כאן הוא מוצא את מבוקשו בדמותו של ידידו זה שהיה לו לעזר בהלוואות כספיות שנדרש להן, והדברים עולים תדיר במכתבים ההדדיים.

אבקש ממך יקירי ח"ו לא מן השפה ולחוץ רק באמת שהוא חותמו [של] הקב"ה, אם תוכל בפירוש להלוות לי איזה סכום או משלך או משל אחרים היינו לערך שני מאות שקל' למען אוכל לבצע בעזהש"ת את הענין הגדול הזה אשר בזה תלוי חיי וחיי ב"ב בגשמי' ובפרט ברוחני'. אקוה להש"ת שלא יותר מן שנה מיום השילוח שלך יסולק עד פ"א... ותוכל לשער שהימים קודם ה"פ ואין לי לע"ע שום מראה מקום על החג ואינני חושב בזה רק איך כו'. והש"ת יברכך בפורים שמח ובחג כשר ושמה, ואכפול בקשתי עוד הפעם לקיים נפשות ולא רק נפש אחת מישראל, ואקוה עוד להש"ת שנתראה פא"פ ואז נספר הכל.

במכתב אחר הוא מבשר על קבלת ה'ניירות', ועדיין רב המרחק עד קבלת ה'רשיונות':

ב"ה הניירות שלי קבלו ב"ה בשבוע דנא, וממילא התחלתי לחשוב אודות מעות... תשלח כמה שתוכל ואף כמה שלא תוכל כי בטחוני חזק בה' שאשלם עד פרוטה א'... והש"ת יתן שיהי' הכל לטוב, וזכות מרדכי ואסתר יעמוד לנו ומשנכנס אדר מרבין בשמחה והש"ת יתן לנו שמחה אמיתית. מנאי ידיך המחכה לתשובתך בכליון עינים ועוד מצפה לראותך בשובע שמחות.

כאשר פניתיו לא נענו במשך זמן רב, עוררה עובדה זו את תמיהתו. הוא הביע את פליאתו, ועוד משפט אופייני לו משרבב ר' שאול למכתבו:

לפלא בעיני שכמעט זה שנה שלא קבלתי ממך שום תשו', אפשר מפני שכתבתי

לך שבחים קטנים ואכתוב יותר שבחים. לא ידעתי מה נשתנה מכל הת' שלכולם הנך עונה ולי לא ענית זה זמן רב מאד³⁷.

תקופת הביניים וטרדת הלב - בין הגשת הניירות לבין קבלת התשובה מאת השלטונות - מכונה בפי ר' שאול "עולם התהו":

אני בעצמי נמצא לע"ע בעולם התהו, הגשתי הניירות שלי למקום הראוי אך תשו' עוד לא קבלתי לא הן ולא ח"ו כו'. בעיתים אלו מוכרח אני לקבל תשו' אך השי"ת [יודע] איזו תשובה אקבל, יה"ר שיהי' טוב.

בהיותו גולה ונידח מבקש ר' שאול מעמיתו לכתוב לו מכתבים תכופים "כי ממש למחי' הם לנו"; "אם לא תוכל לעזרני נא ונא לא תמנע לכה"פ הטוב ממני לכתוב לי איזה מכתב בכלל ובפרט כי ממש חיים אנו מזה". געגועיו לידידיו וקרוביו שבארה"ב משתפכים כמעט בכל דיבור ודיבור באגרות מנפש שוקקה, והוא מתעניין במצבם מתוך התעניינות של חיבה. בד בבד, הוא מזכיר ומדווח תכופות על מצבם של כמה מהחסידיים במדינתו (בעיקר הוא מדווח במכתביו על אודות מצבו של ר' אהרן אליעזר צייטלין, הי"ד, גיסו של עמיתו ר' ישראל³⁸).

תקצר היריעה מלפרט את כל מרכיבי המכתבים, אך רוח דומה מנשבת מכולם; ר' שאול משליך יהבו על ה' ויושב ומצפה עד אשר תצלח דרכו ויוציאו מן המצר אל המרחב, והיתה לו זאת נחמתו ב'גוננו. מתוך טרדות הכלל מחד גיסא וייסוריו הפרטיים מאידך גיסא, מתפרצות מפעם לפעם תחיותיו לבוראו, והוא מייחל ומבקש את גאולתו הפרטית, "ונזכה להתראות ביחד עם מרן שליט"א אצל משיח צדקנו אשר יתגלה בב"א ואפשר הוא יהי' בעצמו כו".

בין ברדיטשוב למוסקבה: 'בלא שם ובלא בית'

כבר סופר לעיל על נסיעתו של ר' שאול למוסקבה הבירה, בה נרשם כתושב ובה ערך נסיונות חוזרים ונשנים לקבלת רשיונות יציאה. לאמיתו של דבר, לא היתה זו נסיעה חד-פעמית; ימים רבים היטלטל בדרכים מהכא להתם ומהתם להכא - "נע ונד הדק היטב", כלשונו - כאשר נסיעותיו התכופות מביתו שבברדיטשוב אל

37) לשורת התוארים הצמודים לשמו של הנמען ר' ישראל באותו מכתב, הוסיף אפוא ר' שאול את התיבות: "מוכתר בכש"ט העולה על גביהם ה"ה רב רחמימאי...".

38) על מצבו של רא"א צייטלין מדווח ר' שאול תכופות במכתביו, בהם אנו קוראים על פגישותיו עמו (בעיר לנינגרד), על נסיונותיו להשיג רשיונות יציאה, מאסרו ומצבו הפיזי הרעוע. בשנת תשס"ד יצא לאור הספר "חסידיים ואנשי אמת" על תולדותיו וקורות ימי חייו של הרא"א (ובנו ר' יהושע העשיל) צייטלין.

עיר הבריה, ובחזרה משם³⁹, נמשכות כשנתיים ימים. "בפה אין לי שום אדרעס כי הנני בלא שם ובלא בית. אחדים נוסעים מפה לאה"ק, אך עלי עוד לא עבר המזל ואפשר שההשגחה העליונה תסכים גם עלי בקרוב", כתב באותם ימים ממוסקבה.

בתקופה זו היה ר' שאול בן-בית במעונה של משפחת גרוזמן במוסקבה. יהודים רבים ששהו בעיר דרך ארעי והשתדלו בהעתקה מן המצר אל ארצות החיים - קבעו את מקום מגוריהם הזמני בבית זה. מעשה זה נחשב בלתי חוקי בעליל והיה כרוך בהסתכנות מצדו של אב המשפחה ר' מרדכי גרוזמן, חסיד הוסיאטין, שכן נאסר על האורחים הללו ללון בעיר. הבית - שלא היה אלא חדר אחד קטן - צר היה מלהכיל את האורחים, ובתקופות השיא שכנו בו ארבעה-עשר דיירים מחוסרי מקום של קבע, כשכולם מצטופפים על מזרנים בחדר הקטן, מתחת השולחן ועל גביו.

בבית זה התאכסן ר' שאול במשך כמה חודשים רצופים, כאשר שעות היום נסובו סביב עסקי הרשיונות וההתרוצצויות במשרדים השונים, ובלילות שב לבית מטיביו. אורח נוסף שמצא מחסה בבית זה היה ר' גדליה משה גולדמן בנו של האדמו"ר מזוהיל, שערך גם הוא נסיונות שונים לקבלת רשיונות יציאה. הוא לן לצדו של ר' שאול, והשניים הכירו עוד מימיהם המשותפים בעיר זוהיל⁴⁰.

ר' מרדכי גרוזמן
מיטיבו של ר' שאול במוסקבה

הכרת התודה של ר' שאול כלפי מארחו משכבר הימים, ר' מרדכי גרוזמן, לא כהתה אף בחלוף השנים, והוא לא העלה על דעתו כי די בהבעת תודה פשוטה מצדו. למעלה מעשור שנים לאחר מכן - בשלהי שנת תש"ז - צלחה דרכם של בני משפחת גרוזמן והם עלו ארצה באנית מעפילים. עם בואם, נלקחו למחנה העצורים בעתלית שהוקם ע"י שלטונות המנדט הבריטי בארץ-ישראל ובו נכלאו המעפילים בעת עלייתם, באין יוצא ואין בא.

על אף שמאז בואו לארץ-ישראל לא הורגל

39) באחת מנסיעותיו בחזרה ממוסקבה לברדיטשוב הביא עמו אל הישיבה המקומית את ר' העשיל צייטלין, וזה סיפר: "בסיון תרצ"ו נסע אתי ה"ר שאול ברוך ממוסקבה לברדיטשוב. הזהירני שלא לדבר אתו ברכבת ושלא יראו ציצייתי..." ("תולדות חב"ד ברוסיא הסובייטית" עמ' שטז).
40) כדלעיל פרק ששי.

ר' שאול ב"טלטולי דגברא קשין" ומיעט לצאת ממקומו, מכל-מקום חרג מגדרו ולא חס על הטורח; השיג רשיון כניסה למחנה וכיתת את רגליו מתל-אביב למחנה המעפילים בעתלית לבקר את משפחת מטיביו מקדמת דנא. כאשר נפגשו, פנה אל בני המשפחה בנימה מבודחת בשאלה: "היכן הוא המזרן של מסירות נפש?" (כשכוונתו למזרן עליו ישן בשעה שהתארח במעונם הדל במוסקבה). אחר-כך התחייך ואמר בטוב לב "ראוי המזרן הזה לשבצו בין אבני בית המקדש".⁴¹

נחמה פורתא היתה לו לר' שאול במסעותיו אלה למוסקבה: עד הנה כבול היה בכבלי הגלות במקום נידח, בודד וגלמוד ולבו לה; עכשיו שנזדמן למוסקבה הבירה וסביבותיה - ראה עולם חדש. בפרקי הזמן שהוא מצוי בדרכים, מצא נקודת אור מסוימת בדמות ידידיו ורעיו שנראו שם ואשר אהבם וחביבם, אנשי רעים להתרועע.⁴²

שעות מועילות ביותר של קורת רוח נזדמנו לו במחיצתם, והלא עם חלקם למד בצוותא חדא בימי עלומיו בישיבה אשר בליובאוויטש. באותן שעות הסיח דעתו מעסקי ה'רשיונות' שרוגזם קפץ עליו, ונתן לבו לעניני רוח ונפש. ביחס לשנותיו בברדיטשוב, היו לו עתה חודשים משובעים בכל טוב, והרבה קשרי ידידות נשמרו מאותה תקופה. לא בכדי חותם הוא לעתים את מכתביו מאותה תקופה בתיבות "עבד לעבדי ה' ומתאבק בעפר רגליהם של ת"ח ושותה כו"⁴³.

41) מפי בנו של ר' מרדכי, הר"ר מאיר צבי גרוזמן יבדלחט"א. בשנת תש"ח נכנס רמ"צ גרוזמן ללמוד בישיבת "אחי-תמימים" בתל-אביב (הוא נער אחר גיל בר-מצוה); ר' שאול זכר אותו בהיותו פעוט רך כאשר חסה בביתם במוסקבה תריסר שנה קודם לכן.

42) הד ליחס זה אנו מוצאים במכתביו אל ר' ישראל דזייקאבסאן בהיותו בעיר הבירה בהם מזכיר כמה מאנ"ש עמם נפגש: "... ראיתי שם את פרץ מאצקין ועוד מאנ"ש שהיינו ביחד כמו יצחק מגזאצק [ר' יצחק ב"ר חיים בנציון רסקין הי"ד] ועוד ועוד כו". במהלך נסיעותיו שהה ר' שאול גם בעיר לנינגרד - "ראיתי את אהרן אליעזר מזוראוויץ (צייטלין) ושתינו משקה הרבה, ראיתיו בליעניגראד ודברנו גם אודותך והשי"ת יעזור לנו"; ועוד: "משה דובינסקע מקאטערינאסלאוו (אתה א"י אותך) ובן זלמן משה [שמואל היצחקי] קבלו אתמול רשיונות לאה"ק. ורפאל בן ברוך-שלום ז"ל [כהן] (הנק' פאָליע ווארשעווער) נסע אתמול לריגא ומשם יסע א"ה לאה"ק, והשי"ת יעזרנו שנוכל כולנו להעתיק לשם".

הרה"ח ר' זלמן ליב אסטולין שהתקרב באותה עת לעולמה של חסידות חב"ד, תהה על קנקנו של ר' שאול בתקופת שהותו במוסקבה. סיפורים ופתגמים שונים ששמע ממנו באותה עת מופיעים בספר 'און וחסיד' (תולדותיו של רז"ל אסטולין) בעמ' 41 ואילך וכן בעמ' 208, 217, 246, 252, 253, 290.

43) מספר הרה"ח ר' ליב זלמנוב: בהיותו במוסקבה נכנס ר' שאול לבית הכנסת החב"די ושמע חסיד ישיש שמגולל את פרשת מאסרו של אדמו"ר הזקן ברגש ובפרוטרוט. כמי שמעיד על דבר שהוא המקור הראשון לסיפור זה. הפטיר ר' שאול לעברו: הלא סיפור זה נדפס מכבר בספר 'בית רבי'! הגיבו הסובבים כלפי ר' שאול: מה לך מתלונן? המספר דןן הוא מחבר 'בית רבי' בעצמו (הרה"ח ר' חיים מאיר הילמן). ואם כנים הדברים, סיפור זה בוודאי לא התרחש בתקופת שהותו של ר' שאול במוסקבה אחרי גלותו בברדיטשוב, אלא קודם לכן, שכן בעל ה'בית רבי' נפטר ב"ג מרחשון כנראה בשנת תרפ"ח. (בשנים קדמוניות התגורר רח"מ הילמן בעיר ברדיטשוב כפי שעולה בכמה מקומות ב'בית רבי', וראה גם בס' חנה

במוסקבה צדה עינו החדה והבוחנת את דמותו של ר' ניסן נמינוב, וראה מקרוב את האיש ואת שיחו ואת כל מעשהו. ר' ניסן הותיר בר' שאול רושם עז והוא הוקסם מתכונותיו הנפשיות הנעלות של אברך זה. בעיני ר' שאול הצטייר האברך ר' ניסן, הצעיר ממנו בעשור שנים, כהתגלמות של מה שהחסידות שאפה להחזיר באדם, והוא ביטא אפוא את הערכתו העמוקה אליו.

ר' ניסן נמינוב

"ד"ש לכל החניכים שלי היינו כל הבחורים והאברכים מאה"ק", כתב ר' שאול במכתב לר' ישראל דזייקאבסאן בעיצומו של חודש תשרי תשי"ט, "וגם ד"ש להח' מו"ה ניסן נייעמענאוו, שמעתי שהוא אצל כ"ק אדמו"ר שליט"א, אם יהי צריך לקירוב שלך תקרבו מאד מפני שהוא איש חסיד באמת". וכל כך למה? כאן מגלה ר' שאול פרק מעברו, את אשר היה מלפני חצי יובל שנים: "אני הייתי אתו במאסקווע כשנתיים וראיתי אַז ער איז פשוט אַ חסיד אָן דריידלאַך. הוא עשה עלי רושם חזק בכל הפרטים", מטעים ר' שאול, "בדרך כלל כוונותיו רק לשם-שמים בשביל חיזוק החסידות און ער איז זייער ווערט קירוב, אף שאיננו צריך לעדות שלי אבל אני מודיע לך זאת בכל אופן, ונא תדרוש בשלומו עבורי. אתמול שמעתי שהוא נמצא בארה"ב"⁴⁴.

אחד ומיוחד מבין חסידי חב"ד שנראה במקום באותה העת, היה החסיד המפורסם ר' ישראל לוי מנעוויל⁴⁵. בתקופה הקצרה שעשה במחיצתו, העמיק ר' שאול את היכרותו עם חסיד זה, המבוגר ממנו כמעט בעשר שנים, ויחס של קירבה התגבש ביניהם. בהיותו מחונן בחוש הביקורת, התחקה ר' שאול אחריו ונמשך לאישיותו הקורנת ולסגנונו החרף. אם תמצא לומר, יש בין ר' ישראל

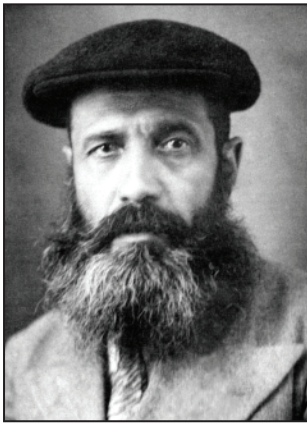
אריאל (מהדורת תער"ב) חלק ראשון עמ' 5 מתחת לרשימת הנדיבים את שמו של רח"מ "המתגורר כעת בק"ק ברדיטשוב".

44 מלבד היכרותם הראשונית במוסקבה, היתה לר' שאול הזדמנות נוספת להכיר את ר' ניסן ולדעת את שיחו ושיגו בעטיו של מכתב התעוררות שכתב לו האחרון לאחר הסתלקותו של אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע (כאשר יראה הקורא בהמשך ספרנו).

45 בספר ז'ר' ישראל נעווילער - רשמים ביוגרפיים' (ברוקלין תשס"ג) מסופר, כי קודם לכן התגורר עם משפחתו בקלימוביץ, ובשעה שהשלטונות אסרו לעסוק בתעשיית ה"קוסטאר" ממנה התפרנס, חשש ממאסר, ולפיכך עבר בשנת תרצ"ו עם משפחתו ליגורבסק הנמצאת כמאה ק"מ ממוסקבה הבירה (ראה לעיל הערה 31), שם שימש כמגיד שיעור בסניף תו"ת, והיא התקופה בה שהה ר' שאול במקום.

לר' שאול צד שווה, כשביותר בא הדבר לידי ביטוי ברוח של 'שובבות' חסידית שהיתה שורה על ר' ישראל ואשר היתה לרוחו של ר' שאול והקבילה מאד להלכי נפשו.

במחיצתו של ר' ישראל מנעוויל ספג מאותה נימה בלתי רשמית של "כד בדיחא דעתיה" - צירוף הרמוני של בדיחה ודעת שאפיינה את הרצאת דבריו. בשנינות לשונו, היה ר' ישראל מורגל בהשמעת דברים המגיעים לידי תוכחות חריפות, וגם אצל ר' שאול מצאנו כי היה משתמש לעתים מזומנות בחוש ההומור שלו - שהצטיין ברכותו ובחריפותו כאחד - כדי להחדיר נקודה מסוימת. השניים הבינו אפוא היטב איש את שפת רעהו והיו "מתנבאים בסגנון אחד".

ר' ישראל לוי מנעוויל

אף ר' שאול לא ניצל משבט לשונו של רעהו המבוגר ממנו. יחס זה משתקף יפה באנקדוטה משעשעת שהתרחשה באותה עת, אותה אהב ר' שאול לספר, ותוכה רצוף מעשה בתוך מעשה: בשהותו הארעית במוסקבה, לא נפטר ר' שאול מכורח הלימוד ברבים ומסר שיעור ב'עין יעקב' לפני ציבור המתפללים במקום. שיעור זה הניב באחד הימים את אחד הסיפורים הידועים, כדלקמן.

במהלך אחד השיעורים, הבחין ר' שאול בר'

ישראל לוי עומד באחת הפינות ומשוחח עם מאן-דהו. הדבר הפריע לו, ולא נתקררה דעתו עד שנועז לבקש ממנו לחדול משיחתו או לצאת מבית הכנסת. ר' ישראל הפסיק את דיבורו, ניגש לר' שאול והביע את רצונו לספר סיפור קצר: מעשה באב ובנו שנתלקח ריב ביניהם, ומתוך סערת הדיבורים, נדר הבן כלפי אביו: "מעתה ואילך לא אקרא לך עוד 'טאטע' (אבא) לעולם!" ביום שביעי של פסח, כאשר עלה הבן למפטיר וקרא את ההפטרה, הגיע לפסוק "ואויבי תתה לי ערף" - נעצר ולא הוסיף עוד לקרוא, שכן לא ידע לשית עצות בנפשו; אביו נוכח בבית הכנסת והיאך יקרא "תתה" שצלילו כ"טאטע"! על-כן שיבש וקרא "ואויבי גתה". העומדים לצדו העירו: נו, נו - כאומרים טעות בידך. שוב ושוב שיבש הבן וקרא "לתה", ו"שתה", והקהל העיר לו על טעותו. ידע האב את נפש בנו הנבוך, ניגש אליו ואמר לו: "בני, יוצא אני מבית הכנסת, ובלבד שלא תקרא בשגיאות" סיים ר' ישראל את סיפורו ויצא מבית הכנסת.

ר' ישראל השמיע את הדברים בכל-כך הרבה מתיקות וחוץ שלא נגרמה הקפדה ח"ו, והנוכחים שתקו ונהנו למשמע תשובתו. ר' שאול היטיב לעשות שימוש במעשיה זו והפיק ממנה תועלת אף לאחר עשרות שנים⁴⁶.

* * *

טרם נעקור מברדיטשוב, אין אנו פטורים מלציין את דמותו של ר' אהרן ירוסלבסקי⁴⁷, איש חסיד מיקירי ברדיטשוב, מיטיבו ואיש חסדו של ר' שאול שמצא מחסה במעונו מיום גלותו הראשון במקום ועד בואם של בני משפחתו לעיר (ביום ט"ו מנחם-אב תרצ"א). בעיצומו של לילה אחד נשמעו נקישות על דלת ביתו של ר' אהרן - שהיה אז אלמן ולו שתי בנות ובן⁴⁸ - והיה פתוח לכל נצרך. באותם רגעים עסק ר' אהרן בהחלפת מטבעות חוץ שהיה מסחר אסור והוא סבר לתומו כי נודע לרשעים על מסחרו וחשש לגורלו. הוא הורה לאחת מבנותיו לנקות את הבית היטב כדי שהללו לא יתפסו סימנים אסורים שעשויים להסגירו. לאחר מכן פנה אל דלת הכניסה ושאל לזהותו של הדופק, ואז נשמע קול "אָ איד". הדלת נפתחה ועל המפתן ניצב ר' שאול שהוכנס מיד אל הבית.

כשביקש ר' שאול לכבס את בגדיו, לקח מארחו את הבגדים מידו והחזירם אליו כשהם נקיים ומכובסים. כאשר נשאל מהו המחיר, השיב לו ר' אהרן: ביתי הוא כבית-מלון; כאן מקבלים אוכל, משקה, כביסת בגדים וכל המצטרך, חנם אין כסף. בתקופה זו, היו ר' אהרן ור' שאול לומדים במשך שעות רבות בכל יום⁴⁹.

נפשו של ר' שאול נקשרה בנפש מיטיבו המסור לו, ובכל שנות חייו היה אסיר תודה לו. בין השניים התפתחו קשרי רעות עמוקים והוא הפך לאחד מידידיו הקרובים ביותר. ברבות השנים, אירע לא פעם שר' שאול היה מדבר עם תלמידיו שעה ארוכה ומשתעשע עמהם בדברים, אולם בסיום השיחה היה מפטיר כי היום כבר אין עם מי לדבר ואין יורדים אל נכונה לסוף דעתו. "היה פעם יהודי זקן שאפשר היה לדבר אתו, הכרנו היטב איש את שפת רעהו", אמר, כשכוונתו לעמיתו המבוגר ממנו ר' אהרן ירוסלבסקי. בסגנונו האופייני סיפר ר' שאול, כי

46) מפי ר' ליב זלמנוב שי', וראה גם בס' ר' ישראל נעולער' עמ' 33.

47) מחסידי באיאן. נודע מלפנים בשמו ר' אהרן בביטש, ובשעה שהשלטונות התחקו אחר עקבותיו החליף את שם משפחתו לירוסלבסקי.

48) הוא ר' משה זאב ירוסלבסקי, המפורסם, כאביו, לאיש חסד שהקים את מפעל "הכנסת אורחים" בניו-יורק למסתופפים בחצרות קודשנו.

49) פרטים אלו מפי הנכד ר' ישראל לייכטר שי' מב"ב כפי ששמעם מאמו, בתו של ר' אהרן ירוסלבסקי.

בהתוועדות שנערכה פעם בברדיטשוב בא בדברים עם מארחו ר' אהרן שהיה חסיד באיאן, וכטוב לבו ביין קרא כלפיו: אנחנו חב"ד, ואילו אתם חג"ת! "ולמרות זאת נשארנו ידידים", שיבח אותו ר' שאול, "ר' אהרן יכול היה לשאת את דבריי, כי ניכרים דברי אמת"⁵⁰.

ר' אהרן ירוסלבסקי

בשנת תרצ"ג עלה ר' אהרן ירוסלבסקי מברדיטשוב לארץ-ישראל והתיישב בעיר תל-אביב, משם המשיך לסייע לעמיתו הצעיר הגולה במרחקים. ר' שאול הסתייע בו בהשגת אישורים מהשלטון המנדטורי הבריטי ששלט אז בארץ, וכך ניתן לו ולמשפחתו היתר כניסה לארץ-ישראל⁵¹. אל ר' ישראל דזייקאבסאן - שהלווה לו אז מעות בהתאם לבקשתו - כתב ר' שאול באותם ימים: "תשלח ע"ד האדרעס Palestine תל-אביב רחוב שְׁבִזִי (כן נקראת שם הרחוב) בעבור אהרן יערוסלאָוֶסקי ותכתוב לו מכ' שזה עבורי ואני הנני כותב לו מפה, הוא איש נאמן וידידי עד לאחת".

עובדת נאמנותו ומהימנותו של ידידו זה כבר-סמכא כלבבו, חוזרת ונשנית גם בשאר פניותיו של ר' שאול.

כמעשהו של ר' אהרן בברדיטשוב כך מעשהו בארץ-ישראל. בתקופה הראשונה לשבתה של משפחת ברוק בתל-אביב, חסתה בצל קורתה של משפחת ירוסלבסקי, עד שהתאקלמה במקומה החדש בראשון לציון. עשור שנים לאחר עלייתו ארצה, ביום י"א באייר תש"ג, הלך ר' אהרן לבית עולמו. על הידידות האמיצה שהתגבשה בין שני האישים הללו, תעיד העובדה כי כעבור שנים רבות, בשכבו על ערש דווי שממנו לא קם עוד, התבטא ר' שאול באזני צאצאיו של ר' אהרן שבאו לבקרו, כי מיום שמת זקנם ר' אהרן - בטלו ידידיו מן העולם⁵².

(50) מפי תלמידו ר' פייטל סודקביץ שי'. ר"א בן-שחר סיפר שר' אהרן התבטא שאעפ"י שהוא אינו נמנה עם דגל חב"ד ורוח אחרת עמו, אהובים עליו ה'חב"דניקעס' ביותר, בזכות היכרותו הפנימית עם ר' שאול.

(51) לצורך קבלת הויזה היה צורך לנסוע למשרד בירושלים שמטפל בבקשות אלו. ר"א ירוסלבסקי שלח את בנו ר' משה לשם, ואף שהסכנה בדרכים היתה גדולה באותה עת, מיהר ר' משה לעלות על כלי תחבורה העושה דרכו מת"א לירושלים. במהלך הנסיעה, בעברם ליד הכפרים הערביים ששכנו על אם-הדרך לירושלים, ירו עליהם, ורק בדרך נס לא נפגע איש. בירושלים מיהר ר' משה לגשת למשרד המתאים, השיג את הויזה הנכספת ושלח אותה בדואר מהיר אל ר' שאול היושב בברדיטשוב.

(52) מפי נכדו הר"ר יצחק יהודה ירוסלבסקי שי' ששמע את הדברים מפי ר' שאול.

פרק שמיני

תלמיד, שותף וחתן

מאורע נוסף כרוך בתקופה זו, שעה שר' שאול ומשפחתו מייחלים לקבלת רשיונות היציאה מרוסיה: הבת הבכורה רבקה הגיעה כמעט לפרקה, ואביה נתן דעתו על הדבר וספקות מנקרים במוחו, כפי שכתב אל אדמו"ר הריי"צ: "היות שבתי לע"ע היא כמעט ברשותי והיא כבת ט"ז או י"ז, וחפץ אני להשיאה לאיזה אברך ת[מים] שיזדמן לי, אך קשה עלי מפני שהיא עוד ילדה, ועוד מפני העדר האמצעים. אך יראתי פן ח"ו בעוד זמן לא תהי' ברשותי, ואשאל עצת כ"ק אם לחשוב ולהשתדל בזה או לחדול לע"ע ולצפות לישועת ד'". ונוספה גם זו לטרדותיו של ר' שאול.

יש למצוא סמוכין בין פרשת הרשיונות העומדת עתה במרכז חייו ובין רצונו להוליך את בתו לחופה. הורתו ולידתו של הרעיון בלנינגרד, שם חנה זמן-מה במהלך נסיעותיו להשגת הרשיונות, כפי אשר תינה בפני רבינו: "בהיותי בפה ליענינגראד הציעו לפני עבור בתי איזה נכבדות מתמימים, ואשאל את כ"ק אם אחשוב אודות זה הן מצד שעתה היא כבת י"ז והיא כמעט עודנה ברשותי, והשי"ת יודע אם לאחר זמן תהי' ברשותי".

מתוך דבריו עולה בבירור העדפתו להביא את הענין עד מהרה לידי גמר. עניני ה'רשיונות' וטרדת הלב באשר לבתו כרוכים יחדיו גם בשאר פניותיו אל הרבי ואל מקורביו⁵³, ובאחת מהן אנו קוראים:

וגם בליענינגראד הייתי במסע ההוא, והציעו לפני אברכים מתו"ת עבור בתי והיא י"ז שנה ועדיין היא ברשותי... גם הציעו לפני אברך מקיוב. ואם אתחיל לחשוב אודות זה אז צריך אני להניחה, היינו שלא להגיש עבודה. ולכן אשאל את דודנו שליט"א⁵⁴ אם אחשוב אודות זה או לא...

ונא אבקש מאד איך להתנהג עם בתי, והעת קצר בזה, כי ההגשה בעזהשי"ת יהי'

53 ר' יחזקאל פייגין ור' יהודה עבער, אליהם כתב תדיר על מצבו בבקשה שישתדלו עבורו אצל הרבי.
54 כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע.

קודם ר"ה ולכן אבקש מאד למהר למסור המכתב לדודנו שליט"א ולבקש את חיים [ליברמן] שלא להחמיץ התשובה.

המצב בפה אינו כ"כ טוב, הבחי' של ולחם אין בכל הארץ נתגברה, פרנסה אין כלל, והשי"ת ירחם עלינו, וישמיענו בשורות טובות ישועות ונחמות ויהפוך לנו הימים הבאים לקראתנו לששון ולשמחה.

מבין הבחורים שהציעו לפניו, נתן עינו לבסוף ביעקב ש"ץ שהיה אז - בשנת תרצ"ה - בחור כבן כ"ד שנה⁵⁵. דרכו של החתן נפגשה כמה פעמים קודם לכן בדרכו של החותן, שכבר הספיק להתרשם ממנו באופן אישי, והוא יכשר כחתן לבתו כלבבו. ראשית היכרותם היתה בישיבה המחתרנית אשר בזווהיל; החתן חסה בצלה כתלמיד צעיר מן המניין ולמד תורה מפי ר' שאול. כעבור שבע שנים, יסד ר' יעקב את מחלקת הישיבה בברדיטשוב וניהל את עניניה הגשמיים והרוחניים מתוך חוסן נפשי ובמסירות נפש. כאן הפך מתלמיד לשותף הדוק, כאשר הוא ור' שאול משמשים כשני עמודי התווך של הישיבה: ר' יעקב עוסק עם התלמידים הצעירים בלימוד הנגלה ור' שאול עוסק עמהם בלימוד הדא"ח.

דמותו של האברך רב-הפעלים ר' יעקב ש"ץ ופעלו - מהווים מסכת בפני עצמה. אין לנו ידיעות מספיקות על משפחתו ועל בנין תולדותיו, מלבד העובדה שנתגדל בבית שמגדלין בו תורה, ואביו - שנמנה היה על חסידי מְקָרֹב⁵⁶ - שימש כמלמד בעיר בעריזדוב הסמוכה לזווהיל⁵⁷. ידיעותינו הכלליות אודותיו מתחילות אפוא בימי בחרותו כתלמיד בישיבה המחתרנית בזווהיל בקיץ של שנת תרפ"ח. עד שנת תרצ"ה - שבמהלכה יסד את מחלקת הישיבה בעיר ברדיטשוב - עלה ונתעלה בתורה ובחסידות בסניפי ישיבת "תומכי-תמימים" בערים וויטעבסק, נעוויל⁵⁸, קיוב⁵⁹

55) באגרת סיכום על מצב ישיבות תו"ת ברחבי רוסיה, שנכתבה בחודש אייר תרצ"ג, מופיע שמו בין התלמידים בישיבה שבקיוב: יעקב שאץ, מזוויל (נובוגרד-וואלינסק) בן 22 ('תולדות חב"ד ברוסיה הסובייטית' עמ' רצז).

56) מייסד שושלת זו היה הרה"ק ר' נחום בן הרה"ק ר' מרדכי מטשרנוביל שנתמנה בשנת תקצ"ז לאדמו"ר במקרוב.

57) כפי שמופיע במכתבו של ר' שאול אל נכדו הרך (בנו של ר"י ש"ץ): "נכדי היקר, הנני בא במכתבי זה רק לגלות אונן שתדע שזקנך ע"ש מי שאתה נקרא הי' מלמד בבעריזדוב לא רחוק מזוועהיל והי' חסיד מְקָרֹב והי' איש יר"א...".

58) על לימודיו במחלקות וויטעבסק ונעוויל אנו למדים מתוך מכתבו הנזכר של ר' שאול אל נכדו.
59) הרה"ח ר' ישראל יהודה לויין ע"ה מספר בזכרונותיו על בואו לישיבה בקיוב בשנת תרצ"ג: "מצאתי ישיבה של עשרה בחורים יותר מבוגרים. הם היו בחורי חמד, למדו בשקידה גדולה, והתפללו באריכות. ובכלל היו בחורים רציניים, עם מוחין ובעלי עבודה", הוא מונה את שמות התלמידים בישיבה זו, ראש וראשון להם "הרב יעקב שאץ הי"ד. היה חתנו של של הרה"ח ר' שאול ברוק ז"ל. נשלח ממוזייסק לערבות סיביר, בלי רשות התכתבות" ('זכרונות' עמ' נב).

ר' יעקב שץ
חתנו של ר' שאול

וזיטומיר⁶⁰.

בשנות ישיבתו בזווהיל עמד ר' שאול על כישוריו ומידותיו של תלמידו הצעיר, ואילו בשנותיו בברדיטשוב היטיב להכיר את פועלו, מידת אחריותו ומסירות נפשו על החזקת הישיבה במקום, בבחינת "ויצא דוד בכל אשר ישלחנו שאול ישכיל"⁶¹. כיאה לחותן שגילם כל זאת בדמותו ואשר תכונות אלו היו קרובות ללבו ולנפשו - לדידו היה בכך די, והוא מצא את מבוקשו בדמותו של ר' יעקב. קרבת הדעת שנוצרה בין הבחור רב-המעש לבין ר' שאול היתה גדולה. בקיץ שנת תרצ"ה נגמר השידוך בכי טוב, והחתן הודיע על כך לאדמו"ר מוהרי"צ:

ב"ה א"ח⁶² [תר]צ"ה
ברדיטשיב

לכ"ק אד"ש

הנה מציע לפני שידוך בת הרב ר' שואל ברוק, ודברתי עמה בפרטיות גין הענין ומקבלת עלי' כל הדברים המתאימים לתמים, ונגמור הדבר משני הצדדים להחלט הענין.

הבתולה עוד צעירה בת י"ח שנה, מהותה כפה"נ אשר עוד לא מצוירת בשום דבר ויכולים עוד לנטותה בכל צד שרוצים.

הנהגתה בבית נודע לי אשר שייכה לתמים. והנהגתה בחוץ זה אין בידי לידע.

משפחתה, הנה היא הבכורה ויש לה עוד שני אחים⁶³ ערליכע קינדער. השידוך הוא ע"מ להעתיק⁶⁴. והנני אשאל לכ"ק הסכמ' על החלטת הענין.

תל' יעקב שאץ

(60) על תקופת זיטומיר מספר הרה"ח רמ"א גייסינסקי ע"ה ('תולדות חב"ד ברוסיה הסובייטית' עמ' שיב), כי הממונה ר' מרדכי אליעזר לאפאטאווסקי שלח את ר' יעקב ש"ץ לקיבוץ בתחילת שנת תרצ"ה כדי להביא אותו ואת חברו ר' משה בנימין קפלן לישיבה בזיטומיר.

(61) שמואל א יח, ה.

(62) כנראה מדובר ביום אסרו חג השבועות.

(63) מנחם מענדל וישראל ברוק.

(64) לצאת ממדינת רוסיה.

ומשהביאווה לידי גמר ונערכו ה'תנאים', הודיע על כך - ועל שאיפותיו העתידיות - לרבינו במכתב נוסף:

ב"ה עש"ק ח' אלול [תר"צ"ה
בארדיטשיב

לכ"ק אד"ש

הי' אצלי תנאים עם בת הר"ש ברוק. זמן החתונה תלוי בהסתדרות כפי הצעת הקרובים שי' מעי[ר] הבי[רה] שאסדר במקום ובהעבודה הקודמת⁶⁵, ויקצבו לי סכום לפ"ע ההוצאה. אך יש חסרון קצת עבור המוע"ש זוג' אשר [אין] לה בפה סביבה מנשי אנ"ש כמו סביבות ע"ה [=עיר הבירה].

א[ודות] ענין [ה]עתקה ב"ה אצלי ואצלה (הנ"ל) כרטיס ס' הם בשלימות.

והנני לבקש לכ"ק להשתדל גין דרישה כפי הבטחת כ"ק.

והנני כותב שמי ושמה מדויק על ענין הנ"ל.

א[ודות] כתי[בת] כ"ק להושיב פועלים [תלמידים] גם בהסביבה⁶⁶ בדעתי

אי"ה לימים קרובים להשתדל בזה והוי' יהי' בעזרי.

תל' יעקב

באגרת שהריץ ר' שאול באותם ימים אל ידידו ר' ישראל דזייקאבסאן מניו-יורק, בישר לו: "ב"ה הנך חייב לי מז"ט על קישורי תנאים של בתי הגדולה עם החתן הת' יעקב שאץ אשר גם אתה יודע אותו⁶⁷, והשי"ת יזכני לראות נחת מהם בכל הפרטים ברו"ג כי העת מאוים מאד במצב הגשמי של אחב"י ובפרט היראים והחרדים לדבר ה' כו".

65) דהיינו שימשיך בעבודתו כממונה על החזקת מחלקת ישיבת "תומכי תמימים" בברדיטשוב וסמוכותיה כמו עד עתה.

66) באיזורים הסמוכים לעיר ברדיטשוב.

67) סביר להניח כי היו קשרי מכתבים בין ר' יעקב ש"ץ ובין ר' ישראל בענינים הכלליים שעסק בהם וכן בעניניו הפרטיים, ומלבד זאת נזכר ר' יעקב פעמים תכופות במכתביו של חותנו אל ר' ישראל.

בחודש חשון תרצ"ו נערכה החתונה הצנועה במעונה של משפחת ברוק ברחוב ליסאנס 12 בברדיטשוב. בשעה שזכה ר' שאול והוליך לחופה את בתו הראשונה - והוא למעלה מבן ארבעים לבינה - נכחו במקום רבנים ונכבדים וברי היה לו כי עליו לכבדם ב'כיבודים' השונים, ולא ידע לשית עצות בנפשו מפני ריבוי הנכבדים ומיעוט הכיבודים. ניגש אליו רב ישיש שיעץ לו לכבד אותו - בתור הזקן שבחבורה - באמירת כל הברכות הנאמרות מתחת לחופה. דעתו של ר' שאול היתה נוחה מכך, והרב כובד אפוא בכל הברכות, ובלבד שלא ייפגע איש מן הנוכחים⁶⁹.

(עצתו של הרב הזקן מברדיטשוב, הנחתה את ר' שאול גם להבא. כאשר הוביל לחופה את בנותיו, כיבדו אותו אז בהשתתפותם ידידיו ומיודעיו בארץ-ישראל באותה העת, ושוב קפץ עליו רוגזם של ה'כיבודים' והוא חש באי-נוחות, "הרגשתי בבחינת 'מימיני מיכאל ומשמאלי גבריאל ומלפני אוריאל ומאחורי רפאל'", התבטא ר' שאול לאחר-מכן בסגנונו האופייני. על אף שלא היה זה נוהג מקובל, בירך ר' שאול בעצמו את כל הברכות מתחת לחופה. בכך ביקש למנוע תחושת אי-נעימות שעשויה היתה להיגרם אלמלי נהג כך).

בחופתו של ר' חנוך גליצנשטיין

לאחר נישואיהם התגוררו בני הזוג בברדיטשוב. החתן ר' יעקב המשיך לעסוק בניהול מחלקות ישיבת "תומכי תמימים" בערי הסביבה. בשנת תרצ"ו שלח בחורים ספורים מברדיטשוב לעיר פולטובה, ובכך הונח נדבך נוסף לעבודתו ביסוד ישיבה במקום.

(69) מפי הרה"ח ר' זושא פוזנר ששמע מר' שאול.

ייסורי שאול

עלייתם של ר' שאול ומשפחתו לארץ-ישראל בראשית שנת תרצ"ז וקורותיהם בשנים שלאחר מכן, יתוארו בהרחבה בפרק הבא של ספרנו. ענייננו עתה הוא בגורלם של בני המשפחה שהיו יקרים לו כבבת עינו: בתו רבקה, חתנו ר' יעקב ובנם ישכר דב (שנולד להם בינתיים⁷⁰ ונקרא ע"ש אב אביו), אשר איתרע מזלם ולא עלתה בידם לעלות לארצות החיים ביחד עם כל בני המשפחה.

העובדה כי בתו ומשפחתה נותרו מאחורי מסך הברזל בתקופה סוערת זו, הטרידה את מנוחתו של ר' שאול ללא הפוגה, ולולא שנצטער על ענין זה, לא היה קץ לאושרו. וכך כתב בתקופה הראשונה לשבתו בארץ-ישראל: "הנני שמח שב"ה הוציאני מרוסיה הארורה והבנים שלי לומדים... וגם בנותי לומדות בבית יעקב וזה כל הנחת שלי. לו בא הנה חתני ובתי ונכדי ודי!"

הדברים מוצאים את ביטויים אף בפניותיו החוזרות ונשנות אל אדמו"ר מוהרי"צ, היושב באטוואצק, בבקשות ברכה עליהם, על חיי נפשם וגאולתם מעמק הבכא. במכתביו של הרבי אל ר' שאול מאותה תקופה (שנות תרצ"ז-תרצ"ח) הוא מרבה להרעיף עליהם ברכות ועידוד: "השי"ת יעזרם (לר' יעקב שי' זוג' תחי' וילדם שי') לקבל בקרוב רשיון היציאה לאה"ק ת"ו ותהי' נסיעתם בנקל כשורה בגו"ר ויסתדרו בסדר טוב בגו"ר" (כ"ג כסלו תרצ"ז); "השי"ת יעזר לחתנו בתו ובנם יחיו כי יקבלו הרשיונות הדרושות לנסיעתם בנקל ויבואו צלחה לאה"ק ת"ו, ויחזק לבבם ללכת בדרך התורה והמצוה" (י"ח אדר תרצ"ז); "במענה על מכתבו אודות חתנו שי' צריך לחכות עד אשר יסודר הענין ויודע דבר על בוריו..." (ו' חשוון תרח"ץ); "יגאל השי"ת את חתנו שי' בתוך שאר הצריכים לגאולה ופדות ויעזרהו השי"ת בהדרוש לו" (ו' אדר"ר תרח"ץ). זאת בנוסף למכתבי הברכה שקיבל ר' יעקב בעצמו מאת הרבי.

לא ארכו הימים מאז פרידתם, וכבר בשבועות הראשונים נוצרה חליפת מכתבים בין משפחת ש"ץ לבין ההורים היושבים באדמת-הקודש. בידינו שלוש אגרות ששיגר החתן ר' יעקב אל חותנו ומהן אנו מגלים טפח נוסף על הקורות עמם באותה העת. בתוכן שזורים דיווחים קצרצרים על מצב הישיבה בערים ברדיטשוב וזיטומיר; ידיעות על עמלו וטרדתו בהשגת רשיונות יציאה במוסקבה

הבירה על-מנת להצטרף לבני המשפחה שעלו ארצה; שלום בנם הפעוט, וכן ענינים נוספים.⁷¹

מהמכתבים עולה כי בשעה טרופה זו הסתייע הזוג הצעיר בסכומי כסף קטנים ששלח להם האב ר' שאול כדי לקיים את נפשותיהם, כל כמה שידו מגעת שכן הוא עצמו דל אמצעים. "קבלתי מכ' מחתני ומבתי אשר הוא מהתמימים והוא תמים ממש, ועובד אצל הרשעים ומובן שאיננו משתכר על הוצאותיו ושלחתי להם חבילה (פאסולקע) בת חמש פונט אשר זהו יותר מיכולתי הרבה אבל מה לעשות עם היושבים אצל... דים שהם בגיהנום כו", כתב ר' שאול מראשון-לציון אל ר' ישראל דזייקאבסאן בשנת תרצ"ז⁷². גם כאן נציג לדוגמה אגרת אחת שכתב ר' יעקב אל חותנו:

ב"ה. עש"ק לסדר ואלה שמות בני"א [תרצ"ז]
מאזשאיסק⁷³

לחמי יקירי ולכ[ל] ב"ב שי' כולם יעמדו על הברכה.

שלום וברכה!

ת"ל בעד החוה"ש אשר אתנו כולם כן ויותר מכן יעזור על הבא.

מכ[תבו] החתום אשר הי' מונח בתוכו הב' הפתקאות קבלתי, ורב תודה בעד כ"ז. לאחר ש"ק אי"ה אתחיל לעבוד סביבות עיי' הב' [=עיר הבירה מוסקבה] מלאכת המראות⁷⁴, יעזור הוי' שת[ה]י' בהצלחה. א' אב"ז 752 מה שמסרתם לו לא הייתי יודע עד כה ועתה אכתוב לו. גם אברהם זעליג כתב

71 משפטים מסוימים המופיעים במכתבי החתן הם עבורנו זברים סתומים. במרחק השנים קשה לפענחם ולעמוד על דעת כותבם, בפרט לאור העובדה שהם נכתבו בקיצור ועל-דרך הרמיזה בגלל נסיבות הזמן שחייבו לעשות כך, ויש להוציא אפוא את המקרא מידי פשוטו.

72 בס' 'יראת ה' אוצרו' (תולדות חייו של הרה"ח ר"י מתמיד הי"ד) עמ' 209 נדפסה גלויה שנשלחה ב-15 אפריל 1935 בכתיבת ידו של הרי"א הענקין מזכיר ועד "עזרת תורה" בארה"ב אל הר"י מתמיד, שבקש את עזרת הועד לשלוח חבילות ליהודי רוסיה, ומסר לוועד כמה כתובות למשלוח. וכך נכתב באותה גלויה: "מהדורות נשלחו ע"פ בקשתו, הודיעונו משנים שלא באו לקבל, והם הרב יעקב שץ, מאלאכאווקא...".

73 על עקירתם לשם, כתב ר' יעקב לחותנו במכתב קודם, וז"ל: ב"ה. א' תולדות צ"ז. זיטאמיר. לחמי יקירי שי'. שלום וברכה! היום אני נוסע עם ב"ב שי' למאזשאיסק, יעזור הוי' שתהי' בשעטומ"צ ונזכה לראות פב"פ בשובע שמחות. ועתה הנני בזה להודיע לך היות שכבר לקחתי עוד קודם החג אצל הרב ר' אהרן אייזענבערג סך ב' מאות ועתה אין בידי למלאות בקשתו, ע"כ אבקש מכ' ליקח אצל ר' זלמן משה שו"ב סך (ט"ו) חמשה עשר שקלים וליתן אותם ליונה. ואין עוד אסיים בברכה ושלים. יעקב שץ.

74 מלאכת הסדרת הניירות והרשימות ע"מ להעתיק מהמדינה ולהתראות עם משפחתו.

75 = אודות אברהם זעליג (גאנזבורג) - היה תלמיד במחלקת הישיבה בזיטומיר ביחד עם הכותב ר' יעקב שץ, ולאחר מכן שימש כמגיד שיעור בישיבה בברדיטשוב ומשיגח בישיבה בהאדיטש. אודותיו כתב ר' יעקב ר' שאול גם במכתבו הנ"ל כסלו תרח"צ: "א[ודות] אברהם זעליג הוא עוד נמצא בב"ד אך בזי-תמר [=בזיטאמיר] לא נמצא שם פועלים [=תלמידים] כלל".

לי שנתן כ' לו הביכעל ס"ו⁷⁶ ע"כ חטף אצלי הביכיל שלו ע"כ אבקש להודיע לי אם אמת הדבר. הדא"ח שנשארו בפה לע"ע הם אצל מרדכי בער⁷⁷ מעט לקחתי מעמו. מחייקיל⁷⁸ עוד לא קבלתי כלום, כתבתי כמה פעמים ולא ענה לי.

א[ודות] שני צערוואנצעס⁷⁹ שנשלחו ע"י בערעלע אני כלל כי לא כתב לי מאומה הגם שכתבת לי... ואכתוב עו"פ.

א' היו"ד אני⁸⁰ איך הוא ומה הוא וגם גדלי' משה ואקראמאוו כבר נסעו מפה, אך תודיע לי האיך הוא נמצא ומה הוא אם יו"ד ואע"ז ביחד.

א[ודות] ענין [ה]עתקה הייתי בשבוע זו בחדר הח' וענה אותי כי עוד לא נודע הדבר דהיינו (ניט אוזביראייט) ובכלל יצא הקול עלי שקבלת[י] ואני מהיכן הקול. גם הייתי במקום שמקבלים וענה אותי שאלך להראש שבשם, הלכתי ושאל אותי היכן הגשתי הניירות, אמרתי האמת, וענה במקום שהגשתי שם (תקבל) תשאל.

בכלל כמעט שבוע שלמה שהולך אני לשמור הזקן⁸¹ כי אומרים שקרוב יהי' כי כמעט יותר מב' חדשים שלא הי' שם והולך שם עם רב, ואחר שעה 11 גורש משם כידוע לכ' הסדר מדיוק.

תו אכ"ח דור"ש מלונ"ח כאו"נ

יעקב שץ

רבקה כותבת מכ' מיוחד.

פ"ש ולכל ב"ב שי'. מענדיל⁸² ביקש שאכתוב הסדר ממלאכת המראות כי נחוץ לו גין הויזה, גם ככתבת[י] לו מכבר.

אבקש להודיע האיך מלאכתי אם הולך שם ויכולים להסתדר בזה. הגם שעוד אין אך מחכה ומקוה שיגיע הזמן שנתראה פב"פ. כתבו מה נשמע א' הויזה שלי.

76) לא בכתבי דא"ח הכתוב מדבר, אלא במעות בסך ס"ו רובל.

77) כנראה ר' מרדכי דובער לוקשין.

78) כנראה ר' חייקל חאנין.

79) = רובלים.

80) = אודות היורה-דעה איני יודע. גם משפט זה נכתב בדרך הרמיזה ואפשר שכוונתו לרמז למצב המקוואות דשם.

81) הכוונה היא לנשיא ברית המועצות קלינין שהמבקשים להגר היו שומרים את צאתו ובואו על-מנת לגשת אליו ולבקש ממנו אישור לנתינת הפספורט. רק לעתים רחוקות היה יוצא לעיני העם, וכדי לפגוש בו היו באים רבים בכל יום ומצפים לבואו. הציפיה היתה נמשכת לעתים חודשים ושנים (ראה ב'תולדות חב"ד ברוסיא הסובייטית' עמ' שנד).

82) גיס הכותב ר' מנחם מענדל ברוק, שהיה באותה שעה בריגא.

התעודה של רבקה כבר עבר הזמן מיום ח' לחודש אקטיאב. אך מקוה שאקבל בכי טוב תוכלה להאריך זמני כי תלך שמה עם הילד כו'.

פ"ש מהילד⁸³ הדיבור שלו כלשון היונים המצפצפים. ומשתוקק לראות זקנו וזקנתו וכו' בקרוב. המראה שלו הוא מראה נאה ענים שחורות ומשתווה בכלל עלי.

* * *

לא הרי מכתביו של ר' יעקב אל חותנו, שהתמקדו סביב נושאים מעשיים ותכליתיים, כהרי מכתביה של רעייתו אשר לבה היה משוך אחר בני משפחתה. כתיבתה של הבת רבקה מן המצר אל הוריה הרחוקים משקפת את הלך רוחה, ונושאת מטבעם של דברים אופייניים ופרטניים. באידיש עסיסית היא משיחה את לבה ומספרת להם בפחי נפש על הבדידות האופפת את הבית במשך ימות השבוע בעקבות היעדרותו של אישה, שנאלץ לכתת את רגליו בגפו ולעבוד במוסקבה בה מצא את פרנסתו ("יענקל נמצא במוסקבה, הוא מגיע רק לשבתות ובשאר הזמן אני לבדי בודדת"). היא נותנת דרוך לקולמוסה ובצבעים חיים מתארת את תנאי החיים הקשים ששוררים בביתה. בכדי לשבר את האוון היא מפרטת את מצבו העגום של הילד מחמת הדוחק ("יש לי ילד נבון... לעתים קרובות הוא בוכה, פשוט כי חסר לו אוכל"). בד-בבד, היא לא שוכחת להביע שלמי תודה להוריה על עזרתם הכלכלית ("אלמלי הרובלים האחדים שיענקל לקח על חשבונך היינו מתים מזמן ברעב").

תמונתו של ר' יעקב שץ כפי שנשלחה אל אדמו"ר מוהרריי"צ בשנת תרצ"ה

מתוך התעניינות של חיבה היא פונה ומבקשת להתעדכן בנעשה בחוג המשפחה, ומפרשת שמם של אחיה ואחיותיה ("כתבו מה שלום ישראל, ביילא ואסתר, ומה אוכלת רחל'ע; האם היא אוכלת מזונות? האם היא אוכלת עוד דברים טובים? אני מאד מתגעגעת לרחל'ע, לעיתים תכופות ליבי נצבט ואני מתחילה לבכות. יעזור השי"ת שנספר כל זאת מתוך שמחה"). במכתביה הגדושים חיוניות טבעית מלבבת, היא מפצירה להרבות במכתבים אליה על-מנת להתנחם בהם בשעה שרוח עצב שורה על ביתה. כן היא מתעניינת בערגה בפרטים הקטנים בחיי היום-יום בארץ-ישראל, ומבקשת לכתוב לה כיצד התקבלו ע"י קרוביהם ומהי התרשמותם ממקומם החדש.

מכתביה האוטנטיים שזורים פסימיות ובין השיטין עולה נימה קרובה ליאוש. במכתב תמרורים נוסף היא מתארת ברוח נכאה כיצד המצב הפך לדידה יותר ויותר בלתי נסבל; בריאותה נחלשה מעט והרגש הבדידות שהיה מנת חלקה עד כה - התעצם ("קשה להיות לבד, בודדת כאבן, כבר חודש שאני רק עם בערינקא [ישכר דב], יענקל לא מגיע יותר אפילו לשבת"), ועתידם לוט בערפל.

היא מגלה את אוזני הוריה לגבי התפתחותו של נכדם הרך בשנים, ישכר דב, שזקיניו ר' שאול ראה אותו בעיניו ימים ספורים בלבד לאחר לידתו ותו לא. תיאוריה הססגוניים מקיפים אף את התחומים השוליים ביותר, כגון פרטי לבושו של הילד ("עכשיו שמע נא מה עולה לי הנכד שלך. לפני חודש קניתי לו חליפה מאריג של צמר וזה עלה 45 רובל, קניתי לו כמה מגפי שלג 30 רובל, וכך קונים לו כל פעם דברים אחרים ומעצמנו שוכחים"), ועוד כהנה וכהנה. למכתביה נהגה לצרף תצלומים משפחתיים למשמרת, וניכר כי מפעפעת בה התקווה לשוב ולהתראות פנים בפנים⁸⁴.

* * *

לצד עבודתו במוסקבה והשתדלותו בהשגת הרשימות, לא זנח ר' יעקב את פעולותיו בניהול סניפי ישיבת "תומכי תמימים" בערים השונות. המכתב האחרון שכתב אל חותנו הוא מתאריך ד' כסלו תרח"ץ. באותה שנה עלתה הבולשת על עקבותיו, הוא נאסר ונשלח לארץ גזירה בלי רשות התכתבות עם קרוביו כשהוא במיטב שנותיו ורעייתו הגלמודה בת עשרים שנה בלבד. "האי גברא בהאי פחדא

84) במכתביו של ר' שאול אל ר' ישראל דזייקאבסאן מופיעים פרטים מסוימים שכתבה לו בתו מרוסיה (כגון על מצבם של כמה מאנ"ש דשם), ומהם נמצאנו למדים כי ישנם מכתבים מפרי-עטה של הבת אל אביה שלא נשתמרו ולא הגיעו לידינו.

ית"ב" - העביר ר' שאול את תחושותיו לעמיתו ר' ישראל דזייקאבסאן בראשית שנת תרצ"ט - "כי גם חתני יחי' נשלה, אין שום ידיעה ממנו זה כשנה. אך עצתי שתראה בכלל לפרסם באמעריקא הנבלה והרציחה אשר נעשה ברוסיה שנשלחים אנשים אל ארץ גזרה ואין שום ידיעה מהם, ולראות לפרסם בעתונות אפשר שיהי' איזה הצלה שידעו לכל-הפחות אם הם חיים".

מכאן ואילך לא נתקבלה כל ידיעה אף קלושה אודות מצבו של ר' יעקב, ועקבותיו לא נודעו. שלוש שנים בלבד לאחר חתונתו ואין מבני משפחתו יודע עד מה באשר למצבו; האם הוא כלוא בבית האסורים או אפשר שכבר אינו בעלמא הדין, ולבם חרד לגורלו.

הרי לנו מקצת מפרשת מעשיו של חניך ישיבת "תומכי תמימים" אשר נמנה היה על אותה חבורה אגדית, משמנה וסלתה של פירות גידוליה של ליובאוויטש. ר' יעקב ש"ץ, שנותר כמעט אלמוני, מהווה דוגמא אופיינית לאנשי מסירות הנפש שפעלו ללא חת בעת תהפוכות ונדודים עבור יהדות ברית המועצות, כפי דרישת השעה, שאלמלא הם נשתכחה תורה מישראל. סיפורה של הישיבה בברדיטשוב היא סיפורו של איש תמימים באמת שכל עבודתו תמה, מעל מגבלות מקום ותנאים, אשר השקיע בה - ובסניפים הסמוכים לה - את מיטב כוחותיו ומרצו.

אלמלא קומץ תלמידיו ומיודעיו שדמותו נותרה חקוקה על לבם בזכרון נצח, היה שמו של האברך הצעיר ר' יעקב ש"ץ - שנשתקע עם השנים ולא נותר לו זכר

ר' שאול עם כמה מילדיו בתקופת יציאתם מרוסיה

בקהל חסידים - נמחק מן התודעה כליל, אבד ואיננו עוד. כאן מציבים אנו יד ושם למען ישמש לנו לזכרון, אף למעט מזעיר, של דמות דיוקנו. הי"ד⁸⁵.

פלגי מים תרד עיני

אף בחלוף השנים לא כהתה תחושת הצער שנגרמה לו לר' שאול מגורלה המעורפל של חמדת נפשו, וצער זה דיכא לארץ חיתו. במשך שנתיים ימים מאז עלייתו ארצה (תרצ"ז-תרצ"ט), מוצאים אנו באגרותיו איזכורים תכופים על אודותם. אך לאחר מכן עובר ר' שאול בשתיקה בנושא זה, ובד בבד נתרופפו קשרי המכתבים שהתקיימו עם הבת. את טרדת לבו שמר בינו לבין עצמו, "לבא לפומא לא גליא", והשליך על ה' יהבו. מפעם לפעם - מעידים תלמידיו ומקורביו - הזכיר את בתו והיה סח את צערו ואת הרהורי לבו הקודרים. ניכר היה כי דאגתו הכמוסה בלבבו לא נותנת לו מנוח ורוח יגון היה חופף עליו כל הימים⁸⁶.

יושב הסב בארץ הקודש ותשומת לבו ערה לנכדו הרך במרחקים, באין לו אב מורה דרך ומחנך. עז היה רצונו של ר' שאול לגדל את הנכד בעצמו, הוא ראה מחובתו לחנכו והיתה זו משאת-נפשו. עגמת-נפש אפפה אותו על אי יכלתו לעשות זאת בפועל, בבחינת "כל ימי הייתי מצטער מתי יבוא לידי ואקיימנו". בעזבונו נמצאה פתקא מוצנעת מלאת תחנונים בכתיבת-ידו, בה הוא מייחל ומבקש מתוך כאב וצער, כבן המתחטא לפני אביו:

ב"ה. ירמ"א אלקי וא"א⁸⁷ שתעשה בחסדך הגדול שתביא בקרוב מאד את נכדי ישכר דב בן רבקה הנה, בעבור שאוכל ללמדו ליראה אותך ולהיות יהודי כשר בכל הפרטים, ותכין לך הדרך, דרך קרובה דרך טובה ותשמור אותו בדרכו בעבור כבוד שמך כי חנון אתה, ונזכה לגאו"ש בקרוב. אכ"ר.

עם סיום מלחמת העולם השנייה, שיגר ר' שאול אגרת מלאת רגש אל בתו הבכורה ולנכדו השרויים מעבר למסך הברזל. האגרת נכתבה בשבתו בין כתלי הישיבה בתל אביב, מתוך סערת רגשות שהתחוללה בקרבו בימיה האחרונים של שנת תש"ה, ביום הולדתו התשיעי של הנכד. געגועיו שתכפו אליהם נגלים מתוך דבריו והוא מביע את תוחלתו הממושכה להתראות עמם פנים בפנים.

85) אודותיו ראה גם בזכרונותיו של ר' אהרן חזן בס' המאבק והנצחון (ב"ב תשס"ח) עמ' 31-32.
86) יש שמייחסים את העובדה שר' שאול היה מתהלך תדיר עם אנפלאות לרגליו (ולא עם נעליים רגילות) - כאות אבלות על בני משפחתו שנתרו ברוסיה וגורלם לא נודע.
87) = יהי רצון מלפניך ד' אלקינו ואלקי אבותינו.

ר' שאול בחברת נכדיו בשמחת נישואי נכדתו עם ר' מיכה שטיינמן

ר' שאול אשר רגיל היה לדקדק עם עצמו כחוט השערה, דן בעצמו דין אמת לאמתו, ודרכי הפרידה מיוצאי-חלציו נהירים לו: "מי אנכי ומה אנכי הכל פועלת ההשגחה העליונה והשי"ת הנותן חיים לכל חי הוא מנהיג והוא עושה והוא גוזר הכל ועושה ע"פ אמיתית חכמתו ית", ובכך ביקש לנטוע אמונה בקרבם. לבו עליו דווי ונפשו רצוצה, ובמקום חולשתו שם אתה מוצא גדולתו כבעל אמונה בהירה הכובש את צערו בבחינת מוחין דגדלות.

האגרת מהווה לדידו של ר' שאול דברי צוואה, והוא מקדיש בה דברים לבתו ודברים מיוחדים לנכדו, ואל האחרון הגדיל. אולם בד-בבד כרסמה דאגתו בלבו: האם בכלל תזכה בתו לקרוא את דברי הפיוס והנחמה שהקדיש לה בשעה שפלגי מים ירדה עיניו? ולוואי יזכה נכדו לראות את שורותיו הנוגעות ללב בהן הוא מזכירו את צור מחצבתו ומשביעו בדמעות שליש להיות "יהודי כשר בכל אופן ובכל מקום שתהיה".

מן הראוי שניתן לב לראות את אגרת צוואתו בשלמותה, כפי אשר כתבה בדם לבו אל בתו ונכדו. הסגנון מהול חרדה לחייהם ולקיום חיי נפשם.

ב"ה י"ט אלול תש"ה
 תל אביב
 בהישיבה אחי תמימים

בתי יקירתי רחימתא דנפשאי
 ונכדי היקר חביב נשמתי תחי' לאי"ט.

היום מלאו לנכדי היקר תשע שנים יחי' לאי"ט. מסופקני מאד אם אזכה לראות אתכם עוד (את נכדי ראיתי בהיותו ה' ימים) אך בטחוני חזק ב"ה שמכתבי זה יגיע לידכם.

בתי היקרה: געגועים גדולים יש לי עליך ועל בנך לראות אתכם אבל ההשגחה עליונה איננה מרשה, ידעתי כי יש לך תרעומות עלי אבל מי אנכי ומה אנכי הכל פועלת ההשגחה העליונה והשי"ת הנותן חיים לכל חי הוא מנהיג והוא עושה והוא גוזר הכל ועושה ע"פ אמיטית חכמתו ית' וממילא אין מה להתרעם רק צריך לקוות ולחזור ולקוות.

נכדי היקר: הנני בא במכתבי זה רק לגלות אונך שתדע שזקנך ע"ש מי שאתה נקרא ה' מלמד בבעריזדוב לא רחוק מזוועהיל והי' חסיד מְקָרוב והי' איש יר"א. אביך יעקב [הוא] [הי']⁸⁸ תלמיד שלי בקיץ תרפ"ח ואח"כ למד בוויטעבסק ובנעוויל ואח"כ הי' ר"מ ומשפיע בבארדיצוב בהישיבה במס"נ ממש כידוע, ואתה נולדת בטהרה וקדושה יתירה.

ובכן הנני ממש משביעך שתהי' יהודי כשר בכל אופן ובכל מקום שתהי' ואף שתראה כתב ידי זה כשתהי' גדול בשנים תדע שעוד לא עבר הזמן, תעשה תשו' על העבר (אינך צריך לתשו' גדולה יען כי הנך כתינוק שנשבה) ותקבל על עצמך להיות יהודי כשר בכל הפרטים בפנימי' ובחיצוני', ולא להסתפק בלב יהודי כי זהו טעות גדול, רק כפשוטו ותפילין ותורה ועוד ועוד. ואני מצדי בכל מקום שאהי' אתפלל עבורך הן בגשמי' והן ברוחני', ואם תרצה להיות יהודי אז וודאי יסייעו לך מלמע' ג"כ חזק ואמץ לא תחת מפני כל.

חפצתי לכתוב עוד אך קשה עלי הכתיבה כי פלגי מים תרד עיני על שלא זכיתי לגדלך לתו' ויר"ש ולכן תהי' בעצמך איש והשי"ת יאריך ימיך ושנותיך בנעימים, ויה"ר שעוד אזכה לראותך ולדבר הדברים האלו פא"פ אתך

מנאי זקנך הכותב בדמעות שלי

חיים שאול בן לא"א ישראל בן ציון ז"ל ברוך

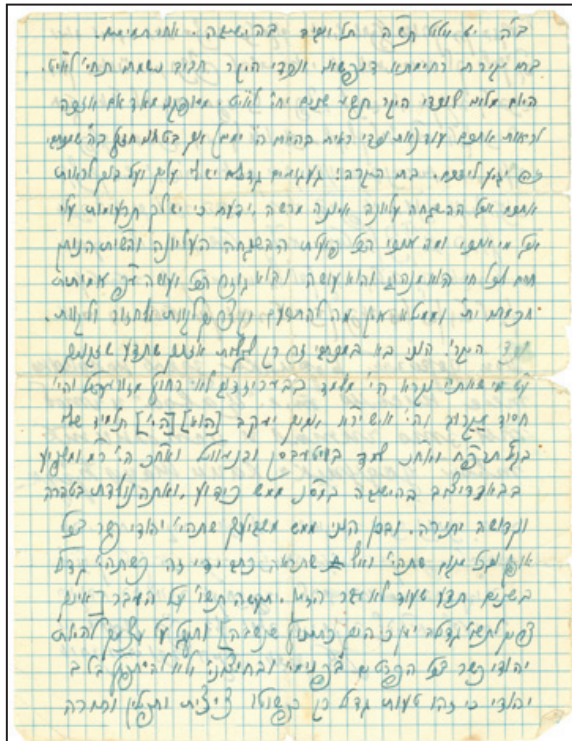
(88) בכתיבתו אודות חתנו, נוקט ר' שאול לשון עבר ולשון הווה כאחד מחמת הספק באשר לגורלו, ומכלל ספק לא יצא.

מיינ טאָכטער, איך שרייב דאָ אַף לשון קודש זאָלסט גוט איבער לייענען
וואָס דאָ שטייט און איבער לייענען פאַר דיין זון זאָל לעבן⁸⁹.

[כאן נכתב ברוסית אל הנכד]:

בורינקו היקר, כאן נכתב לך מכתב "צוואה", קרא את זה ותבצע.

סבך חיים שאול ברוך

מכתב-צוואה שכתב ר' שאול לבתו ונכדו השרויים מעבר למסך הברזל

התקווה שפעפעה בר' שאול לשוב להתראות עם יקיריו נותרה בגדר
משאלת-לב והוא לא זכה לכך מעולם. יחד עם זאת, מימיו לא נח ולא שקט
ולא משך ידו מנושא זה; מפעם לפעם היה מנסה לברר את כתובתם ברוסיה -

89) = בתי, הנני כותב כאן בשפת לשון הקודש, קראי היטב את הדברים הכתובים כאן, וכן קראי אותם לפני בנך.

באמצעות הסוכנות ובדרכים אחרות⁹⁰ - ונהג לשלוח אליהם מכתבים, אף שמעולם לא ידע האם מסריו הגיעו לתעודתם, אם לאו. באחת מצוואותיו אותה הכין לימים עבור בני משפחתו צוה להם: "מה שתוכלו לעשות טובה בשביל אחותכם רבקה ובנה ישכר דוב תעשו והשי"ת יעזור לכם, כי גם לה כתבתי מכ' מכבר".

לא היה קץ לצערו ולחרדת לבו של אותו חסיד אשר לא נלאה תדיר מלהזכיר את חביביו בכל התכנסות משפחתית ובכל עת מצוא לאורך שנות חייו⁹¹, והמה לא משו מקרבו עד יומו האחרון⁹². והיה ר' שאול כממשות-חיה של מאמר החסיד "צהלתו בפניו ואבלו בלבו, לבו רחב מאוד ונפשו שפלה מאוד".

---

(90) זכור לטוב ר' דוד פלצוף ז"ל, גבאי בית הכנסת בעיר אילינא שקיבל שם בשעתו את ר' שאול כרב המוקום וסייע לו רבות. לאחר עלייתה של משפחת ברוק לארץ-ישראל התכתב אתו ר' שאול וביקש להסתייע בו כדי למצוא את בתו ברוסיה. משנת תשכ"ה ואילך עמד הלה בקשר עם הבן ר' מענדל ברוק. (91) מפי כלתו מרת חנה ברוק ע"ה.

(92) סוף דבר: עשרות שנים לאחר פטירתו של ר' שאול, מאמציו של הבן ר' מענדל נשאו פרי; בעזרתו של ר' מרדכי ליפשיץ שו"ב במוסקבה איתר את אחותו רבקה בעיר אומן ויצר עמה קשר. בשלהי שנת תשמ"ט נסע אליה והתראה עמה לאחר למעלה מיובל שנים שלא התראו. בשנת תש"נ עלתה לארץ-ישראל ונפטרה בשנת תש"ס.

מוקדש
לחיזוק ההתקשרות לנשיאנו
כ"ק אדמו"ר נשיא דורנו

ולזכות
החתן הרה"ת שלום ישעי' שיחי'
והכלה מרת עטקא חי' מושקא שתחי'

ברוק

לרגל נישואיהם בשעה טובה ומוצלחת
ג' ניסן, ה'תשע"ה

נדפס על ידי ולזכות הוריהם
הרה"ת ר' שמואל וזוגתו מרת רחל לאה שיחיו ברוק
הרה"ת ר' חיים וזוגתו מרת פריידא שיחיו גורביץ
ולזכות זקניהם
מרת דוואשא שתחי' רבקיין
הרה"ת ר' אפרים וזוגתו מרת מרים שיחיו ראזענבלום
מרת בלה שתחי' גורביץ